

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Інститут архітектури та будівництва "ІФНТУНГ - ДонНАБА",

Кафедра архітектури і дизайну

Чугаєва Анна Сергіївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

УДК _____
(індекс)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Принципи та прийоми архітектурно-планувальної організації сучасного
християнського храму східного обряду

(назва роботи)

Архітектура будівель та споруд

(назва освітньої програми)

191 Архітектура та містобудування

(шифр і назва спеціальності)

А.С.Чугаєва

(підпис, ініціали та прізвище здобувача освітнього ступеня)

Науковий керівник Губанов О.В. к.арх., доцент кафедри АіД

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Допущено до захисту

Завідувач кафедри архітектури і дизайну

проф. _____ Олексій ЯЩЕНКО

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Рецензент

ст.викладач кафедри АіД _____ Точена С.Г.

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ – 2025

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

(повне найменування закладу вищої освіти)

Інститут архітектури та будівництва "ІФНТУНГ - ДонНАБА",.

Кафедра архітектури і дизайну

Освітній рівень магістр

Спеціальність 191 Архітектура та містобудування

(шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

Олексій ЯЩЕНКО

« ____ » _____ 2025 рік

З А В Д А Н Н Я

НА МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

Чугаєвій Анні Сергіївні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Принципи та прийоми архітектурно-планувальної організації сучасного християнського храму східного обряду

керівник роботи Губанов Олексій Володимирович к.арх., доцент кафедри АіД,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затвержені наказом закладу вищої освіти від "15" жовтня 2025 року № 648/7

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи завдання на магістерську роботу, ситуаційний план, генеральний план міста

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) Програма дослідження; актуальність теми; передумови, умови та фактори архітектурно-планувальної організації православного храму; аналіз сучасного вітчизняного та закордонного досвіду проектування православних храмів; принципи і прийоми архітектурно-планувальної організації сучасних православних храмів; концепція використання особливостей архітектурно-планувальної організації православного храму.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

Експозиція графічного матеріалу (формат А3), планшети формату А1 (3 шт), презентація (формат А3)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Принципи і прийоми архітектурно-планувальної організації сучасних православних храмів	В'язовський В.Є., старший викладач кафедри АіД		

7. Дата видачі завдання

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Отримання вихідних даних		
2	Збір, аналіз та опрацювання наукових, нормативних і літературних джерел з теми дослідження		
3	Виконання аналітичної частини (розділи 1–2)		
4	Формування принципів і прийомів архітектурно-планувальної організації православного храму (розділ 3)		
5	Розробка проектної концепції та проектних рішень (розділ 4)		
6	Виконання графічної частини магістерської роботи		
7	Оформлення роботи та підготовка до захисту		

Студент

(підпис)

Чугаєва А.С.
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Губанов О.В.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Програма дослідження	5
Актуальність теми	7
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ, УМОВИ ТА ФАКТОРИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМУ	10
1.1. Історичні передумови	10
1.2. Містобудівні передумови.....	21
1.3. Типологічні передумови	25
1.4. Регіональні передумови.....	27
1.5. Фактори та умови що впливають на архітектурно-планувальні рішення храмів	50
1.6. Стан за нормативно-правовою та законодавчою базою; відповідність до церковного права	53
Висновки до розділу 1	54
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАКРДОННОГО ДОСВІДУ ПРОЕКТУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ	57
2.1. Основні тенденції в архітектурі православних храмів в Україні. Аналіз вітчизняного досвіду проектування.....	57
2.2. Основні тенденції в архітектурі православних храмів закордоном. Аналіз закордонного досвіду проектування.....	62
2.3. Порівняльний аналіз світового і Українського досвіду.....	64
Висновки до розділу 2	65
РОЗДІЛ 3. ПРИНЦИПИ І ПРИЙОМИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ	66
3.1. Містобудівна організація.....	66
3.2. Функціонально-об'ємна організація	69
3.3. Особливості архітектурно-планувального вирішення	71
3.4. Конструктивно-технічні рішення	73
3.5. Архітектурно-художні рішення	75
3.6. Універсальна логічна модель	78
Висновки до розділу 3	80
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	83
4.1. Містобудівне рішення	83
4.2. Функціональне рішення	84
4.3. Планувальна структура.....	85
4.4. Конструктивно-технічне рішення.....	87
4.5. Архітектурно-художнє рішення.....	88
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	91
Короткий термінологічний словник	103

Програма дослідження

Мета роботи: Виявити принципи і прийоми архітектурно-планувальної організації сучасного християнського храму східного обряду.

Об'єкт дослідження: християнські храми східного обряду (православні храми).

Предмет дослідження: принципи і прийоми архітектурно-планувальної організації сучасного християнського храму східного обряду.

Межі дослідження:

- Типологічні – дослідження містобудівних, функціонально-планувальних і архітектурно-просторових особливостей християнських храмів східного обряду.

- Територіальні – православні храми України та зарубіжних країн.

- Часові – охоплюють період із часів появи перших православних храмів до сьогодення з акцентом на сучасний період (кінець XX – початок XXI ст.).

Завдання дослідження:

- виявити передумови і умови архітектурно-планувальної організації християнських храмів східного обряду;

- дослідити появу і розвиток архітектурної типології православних храмів;

- провести порівняльний аналіз вітчизняного і закордонного досвіду архітектурно-планувальної організації православних храмів;

- виявити сучасні тенденції в архітектурному проектуванні православних храмів;

- на основі виявлених принципів розробити універсальну логічну модель організації християнських храмів східного обряду;

- на основі виявлених принципів запропонувати проектне рішення на прикладі ділянки в м.Слов'янськ.

Методи дослідження:

- аналіз літературних і електронних джерел інформації;
- проведення натурних обстежень;
- проведення соціологічного опитування;
- систематизація отриманих результатів за допомогою графоаналітичного методу, логічного моделювання, порівняльного аналізу, структурування і математичного моделювання.

Наукова новизна: на основі виявлених принципів та прийомів архітектурно-планувальної організації сучасного християнського храму східного обряду розроблено універсальну логічну модель організації православних храмів; виявлені та проаналізовані тенденції в архітектурному проектуванні сучасних православних храмів; вперше системно досліджено та проаналізовано формування архітектури православних храмів міста Слов'янськ; внесені пропозиції для вдосконалення нормативних документів.

Практичні результати: на основі виявлених принципів і прийомів організації православних храмів розроблено практичні рекомендації.

Актуальність теми

Релігійне відродження у Радянському Союзі почалося під час Горбачовської перебудови. А вже після розпаду СРСР в Україні почався активний процес відродження релігійного життя. Саме релігійне відродження супроводжувалося помітним зростанням активності в будівництві храмів. у 1980-х – 2010-х роках кількість діючих храмів та монастирів збільшилася в декілька разів, і ця тенденція зберіглася і до наших часів. Сама по собі велика активність в будівництві храмів була проявом не тільки духовного відродження, а й каталізатором при формуванні нових містобудівних і культурних ландшафтів.

При зростанні кількості церков постає питання і їх зовнішнього вигляду, а разом з цим і можливість введення нових архітектурних форм храмів. Особливості сучасного міського середовища, функціональні потреби громад та вимоги сучасного суспільства часто потребують нових форм та рішень до зовнішнього вигляду будівель, це може стосуватися і храмів, і тоді історично-традиційні схеми будівництва храму можуть незадовільними вимог сучасного суспільства. Так постає нова умова щодо будівництва релігійної споруди, в нашому випадку православного храму, виникає потреба у переосмисленні принципів у побудові храму, впровадженні сучасних технологій будівництва, та сучасних конструктивних та художніх рішень, при одночасному збереженні духовної спадщини.

Важливе вивчення сучасних тенденцій в архітектурі, знання цих тенденцій дозволяє простежити як духовні, культурні та суспільні процеси відображаються у формах та просторі архітектурних об'єктів. Архітектура завжди відображала те як втілювалися цінності та світогляд народу. Тому аналіз нових тенденцій у проектуванні та будівництві храмів дозволяє не лише зрозуміти художні пошуки сьогодення, а й знайти і виявити тенденції розвитку національної культури. Сакральна архітектура відіграє велику символічну роль у період формування нової культурної ідентичності України, вона відображає

національні та духовні цінності суспільства. Так храм стає не лише місцем молитви, а ще й засобом національної єдності. Архітектурна форма храмів проявляє естетичні пріоритети, світогляд епохи та духовні орієнтири, таким чином вивчення тенденцій храмобудівництва сьогодення дозволяє краще зрозуміти та засвоїти процес становлення української архітектурної ідентичності.

Дедалі частіше домінантами у міській структурі стають нові церкви, тим самим вони формують нові силуети населених пунктів, задаючи у просторі нові орієнтири та створюючи центри громадянського тяжіння. Поява нових храмів впливає на характер забудови, формування міського середовища та сприйняття архітектурного простору. Аналізуючи сучасні тенденції храмового будівництва можна виявити яким чином сакральні споруди інтегруються у міський ландшафт, та знайти принципи поєднання духовного та урбаністичного просторів.

Важлива особливість сучасного етапу розвитку церковної архітектури є активне використання сучасних будівельних технологій, нових матеріалів, конструкцій та енергоефективних технологій. При проектуванні архітектори звертаються до нових просторових і конструктивних рішень, що дозволяє створювати більш відкриті, світлі та функціональні будівлі, при цьому зберігаючи символіку та традиції храмобудівництва. Дослідження цих аспектів дозволяє поєднати технічний прогрес з духовною спадщиною, що є основою формування храмової архітектури XXI ст.

Художній вимір сучасного храмового будівництва теж має велике значення. Одне з завдань сучасної архітектури – це знайти баланс між канонічними вимогами та новітніми тенденціями. Сучасні практики храмобудівництва дають змогу спостерігати синтез різноманітних стилістичних напрямів від візантійського до модерністського чи мінімалістичного, при цьому зберігаючи духовний зміст та символіку

храмового простору. Прагнення поєднати традицію та сучасність надають храмам нового унікального художнього обличчя.

Дедалі більше храми стають не лише місцем богослужінь та молитовних зібрань, а ще й місцями соціальних та культурних центрів. Створення недільних шкіл, бібліотек, освітніх та виставкових просторів роблять храми ще й осередками громадського життя. Тому організація таких комплексів при храмах потребує нових підходів до архітектурного проектування храмового простору з відкритістю до громади.

Питання збереження традицій при активному храмовуванні залишається особливо важливим. Науковий підхід до осмислення сучасних архітектурних тенденцій дозволяє уникнути втрати самобутніх рис національного зодчества, тим самим зберегти духовні традиції та продовжити їх у нових формах, підтримати зв'язок між історичною спадщиною і сучасною архітектурною практикою.

На даний час в Україні немає обґрунтованої науково методики яка б дозволяла формувати архітектурно-планувальну організацію православних храмів основу на канонічних, містобудівних, функціональних та художньо-композиційних принципах. Тому архітектори часто довільно тлумачать традиції, що не завжди відповідає вимогам храмовбудівництва, та спричиняє відсутність гармонії та цілісності у храмовому просторі. Таким чином дослідження сучасного храмовбудівництва дуже актуальне, бо це може стати основою для створення новітніх методичних рекомендацій, зауважень і нормативною базою яка буде спрямована на гармонізацію розвитку сучасного храмового будівництва України.

Таким чином важливим кроком в осмисленні культурної спадщини та у формуванні новітніх науково-методичних засад для подальшого розвитку храмової архітектури є вивчення сучасних тенденцій у проектуванні православних храмів, що є відповідним до духовних, суспільних та естетичних запитів сучасної України.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ, УМОВИ ТА ФАКТОРИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМУ

1.1. Історичні передумови

Початок церковної архітектури як такої починається від початку історії Церкви. Перші молитовні збори християни проводили у приватних будинках, оскільки культ християнства ще не був оформлений і мав досить просту форму, що вимагало особливого будинку щодо богослужіння чи приношення жертв.[22]

Оскільки початок християнства було пов'язано з гоніннями, то й перші місця зборів віруючих були прихованими і не призначалися для загального огляду. Громади збиралися таємно, і римські катакомби були для таких зборів дуже зручним місцем. Катакомби призначалися для поховання померлих, а згідно з римським законодавством місця поховань померлих були недоторканими. Були спеціальні похоронні спільноти, на кшталт сучасних ритуальних агенцій, які користувалися особливими привілеями та могли здійснювати свій похоронний культ, а також мали право на володіння власними вівтарями для здійснення похоронних священнодійств. Цим правом користувалися древні християни, і тому древні християнські богослужіння проходили в похоронних катакомбах, а катакомби були місцями перших молитовних зборів християн.[45]

Самі катакомби являли собою мережу тунелів з невеликими квадратними приміщеннями кубікулами. Виривалися катакомби зазвичай у вапняку та у глибину могли досягати кілька десятків метрів. Так катакомби Домітілли мали 4 рівні, кожен із яких був до 5 метрів у глибину. Загальна довжина катакомб Домітіли становить близько 15 км.[22]

Так само катакомби Прісцилли (рис. 1.1) викликають особливий інтерес, загальною довжиною близько 13 кілометрів вони дуже багаті на ранньохристиянські настінні розписи – фресками мають два яруси і також вириті в туфовому вапняку.[53]

Рисунок 1.1 – Катакомби Прісцилли

Побудові храмових будівель сприяло припинення гонінь за імператора Галієна, він повернув громадам їхньої церкви в 260 р., і до початку IV ст. спостерігався відносний мир у відношенні римської влади до християнства. Після підписання Міланського едикту в 313 р. і переходу християнства до розряду дозволених релігій починає розвиватися церковне зодчество як окремих пласт архітектурного мистецтва. Вже на межі II і III ст., не дивлячись на гоніння на християн з боку влади Римської імперії, що виникають час від часу, з'являються особливі богослужбові будівлі, які носять назви "Domus Dei", ecclesia, dominicum. Про те, як саме виглядали перші християнські храми, залишається багато питань, але саме з цих перших споруд і виникли базиліки, і саме базиліки стали основою християнського зодчества аж до наших днів.

Існування вівтарного простору як окремої частини церкви бере свій початок у III ст, до цього в тісних приміщеннях будинків і катакомб не було можливості визначати особливого місця для вівтаря, а вчення про Церкву як про духовні збори не передбачало окремого приміщення для богослужіння.[22]

Самі собою базилики як храмові будівлі Церква прийняла від світських будівель, з деякими доробками для зручності здійснення богослужінь. Базилика являла собою витягнуту будівлю, часто розділену вздовж колонами на нави, по три нави в ряд, а пізніше у великих храмах і на п'ять нав. Будувалися храми в переважну більшість або з каменю, туфу чи вапняку, або з обпаленої цегли.[17]

Часто середня нава була вища, що дозволяло в стінах піднесення її над бічними навами вставляти вікна для кращого освітлення приміщення храму. Починаючи з четвертого століття храмова архітектура набула ускладнень у вигляді поперечної нави – трансепта, згодом місце перетину нав почало прикрашатися вежею чи піднесеним куполом.

Близько IX ст. на заході формується новий, романський стиль архітектури, до основних нав додається ще одна поперечна нава з боку входу в храм - вестверк, так формується тип розвиненої романської базилики. По суті і наступний за хронологією на заході за романським готичний стиль також в основі мав храм-базиліку, часто з трансептом.

Умовно базилики поділяються на купольні та ротондальні. У купольної базилики є трансепт, на вершя якого вінчається куполом, у східній церковній архітектурі такі храми були перехідними від базилік до хрестово-купольних храмів, у західній практиці цей архітектурний прийом зберігався в готичній, ренесансній та барочній школі. Ротондальні базилики являли собою ротонди з внутрішньою круговою колонадою, яка була опорою бані, такий тип базилік мав поширення на заході, зазвичай це були мавзолеї, придворні храми чи капели.[8]

Романський стиль отримав свій розвиток у західній Європі у X-XII ст. Тут часто застосовувалися вестверки, стіни храмів були потужні та товсті, вікна вузькі, храми багато в чому нагадували фортеці – потужні та неприступні, чим вони часто й ставали під час постійних воєн між удільними феодалами. Прикраса стін мінімальна, на західному фасаді з'являється

троянда, аркатури та аркади, абочні перспективні портали. Сам собою у плані храм залишався базилікою.[8] При цьому складні архітектурні прийоми не застосовувалися.[10]

На зміну романському стилю в західній Європі приходить готика, залишаючись у плані базилікою, часто з трансептом сама суть будівлі дещо змінюється. На зміну масивним стінам з вікнами-бійницями приходять великі віконні отвори з вітражами. Стіни стають повітряними, спираючись на зовнішні контрфорси мережа нервюрних балок тримає дах. Башти стають тонкими високими шпилями. У багатьох містах досі можна побачити собори у готичному стилі: Лондон, Париж, Страсбург, Ульм, Кельн тощо. [8]

На сході, особливо у Візантійській імперії та на Балканах розвиток базиліки йде дещо за іншим планом. У V-VIII століттях у Візантії формується новий тип храму хрестово-купольний. Для такого типу церковної архітектури характерна наявність центрального купола, що спирається на чотири стовпи, від якого хрестоподібно розходяться склепінчасті рукави. Насправді для такого типу церковної архітектури залишається актуальним поділ внутрішнього храмового простору на нави. Починаючи з XI ст. у країнах із православним сповіданням цей тип церковного зодчества стає основним. Найпростіший варіант – це прямокутний простір храму, розділений чотирма колонами на 9 осередків. Центральний осередок вінчався куполом і підкупольний простір ставав основним у внутрішньому просторі храму. Зустрічаються будівлі з великим членуванням, в такому випадку простір від вівтаря до притвору витягується, нави подовжуються і з'являються нові осередки що розділені додатковими колонами. [8]

На Закавказзі також було прийнято хрестово-купольну архітектуру храму, але тут вона зазнала деяких змін. Стовпи стали тоншими і кутові приміщення храму з'єдналися з підкупольним простором. У Вірменії та Грузії часто зустрічаються храми три- і тетраконхи, в яких апсиди присутні не тільки

у вівтарних стінах, а й на бічних фасадах у випадку триконхи, і на вхідному у випадку тетраконхи.[7]

Особливої уваги вартий собор Святої Софії Константинопольської (рис. 1.2), нині мечеть Айя-Софія. Побудований у 532-537 рр. за планом Анфіма з Трал та Ісідора з Мілета храм досі вражає своєю величчю. Це ще не хрестово-купольний храм, але в ньому з'єднані базиліка з куполом, що вінчає основний храмовий простір. Основний масивний купол тримається на півсферах, а розчленування барабана на безліч вікон надає йому візуальну легкість і повітряність. Простір бічних нав відокремлене від центральної частини храму двома ярусами аркад, проте наявність хрестової архітектури ще не простежується.[8]

Рисунок 1.2 – Собор Святої Софії Константинопольської

З VII ст. у Візантійській імперії хрестово-купольний тип храму стає основним. Будують храми як з каменю так і з цегли, залежно від того, який матеріал для будівництва більш доступний.

Після взяття Константинополя хрестоносцями в 1204 р. і перенесення центру імперії в Нікею припинилося будівництво великих храмових споруд, будівництво вели значно рідше, будівлі стали більш декоративними, також часто стали будувати асиметричні церкви. Так було до взяття Константинополя турками 1453 г.[8]

Питання епохи Відродження чи Ренесансу залишається відкритим, історики та культурологи бачать безліч різних причин його появи, головне те, що наука та культура в цей період кардинально змінюється, разом із ними змінюються архітектурні стилі, а також прийоми та методи будівництва.

Один із найяскравіших прикладів раннього відродження це храм Санта Марія дель Фіоре (рис. 1.3) у Флоренції, особливо він відомий своїм керамічним куполом із зовнішнім діаметром 53 метри та повною висотою 115 метрів.

Рисунок 1.3– Санта Марія дель Фіоре

Найяскравішим прикладом Високого Ренесансу є собор Святого Петра в Римі, будівля, споруда якого викликала безліч протиріч усередині Католицької Церкви, проте як витвір мистецтва – це безперечно шедевр (рис. 1.4). За час будівництва собору кілька разів змінювалися його архітектори, разом із ними змінювалися і його проекти. Остаточний проект Мікеланджело Буонаротті було втілено у життя.[8]

Рисунок 1.4 – Собор Святого Петра

Характерна риса епохи Відродження у церковній архітектурі – це прагнення відтворити античні форми та традиції, ще пропадає колективізм у авторстві і вже одна людина є архітектором і автором проекту будівлі.[8]

На зміну традиціям епохи Відродження приходять бароко, слідом за бароко – рококо, є дві основні, діаметральні одна до одної думки: одна стверджує, що рококо – це продовження бароко, інше – що це самостійний стиль.

Саме собою бароко – це деяка стадія протиставлення Реформації, контрреформація яка виявилася в мистецтві. У церковній архітектурі бароко – це ускладнення ліній і форм, велика кількість ліпнини та інших декоративних прикрас як зовнішніх фасадів, так і внутрішнього оздоблення храмів. За часів популярності бароко найменшою мірою стали виявлятися в архітектурі

національні особливості. Саме в стилі бароко збудовано колонаду навколо площі святого Петра в Римі.

Головна відмінність рококо від бароко – це акцент більше на інтер'єр ніж на екстер'єр, а також для рококо властиві асиметричні вигини та розмаїття декору [8].

У цей час у протестантському середовищі починає розвиватись своє храмове будівництво. На відміну від притаманної католицької традиції пишноти та багатства храмових споруд церковні будівлі протестантів мають раціональніший і практичніший вигляд[10].

З приходом епохи Просвітництва раціоналізм проникає і в культурне середовище, зовнішній вигляд храмів стає суворішим. Колона стає основною ознакою епохи класицизму (сер. XVIII – сер. XIX ст.). Вікон стає менше, стіни прямі з мінімумом візерунків. Знову виникає інтерес до античного як в епоху Відродження[8].

Наприкінці XIX ст. характерні еkleктизм і прагнення історизму. Саме в цей час починає будуватися собор Саграда Фамілія у Барселоні (рис. 1.5), храм у якому поєднані елементи готики та модерну [8].

Рисунок 1.5 – собор Саграда Фамілія

Судячи з усього, храмова архітектура з'явилася в Київській Русі до хрещення Русі, але найдавніші археологічні та культурні пам'ятки, що дійшли до наших днів, датуються вже починаючи з X ст. В архітектурі переважає хрестово-купольний тип будівлі, від 1 до 5 нав, від 1 до 5 куполів, кількість апсид могла досягати 5, також часто по периметру храму добудовувалися галереї. Десятинна церква у Києві – найзнаменитіший древній храм Київської Русі, освячена 996 р., вона була зруйнована під час взяття Батиєм Києва. Як саме виглядав храм невідомо, тільки завдяки розкопкам можна дійти висновку, що це був хрестово-купольний, шестистовпний, тринавовий храм із галереями.

Найбільшого розвитку архітектура Київської Русі досягла за князя Ярослава Мудрого. При ньому закладено та збудовано Софію Київську (рис. 1.6). П'ятинальний, 13-ти купольний собор. Після його смерті кожне князівство прагне мати у себе собор подібний до Київського, так виникає Чернігівський Спасо-Преображенський собор (1034) (рис. 1.7).

Рисунок 1.6 – Софійський собор

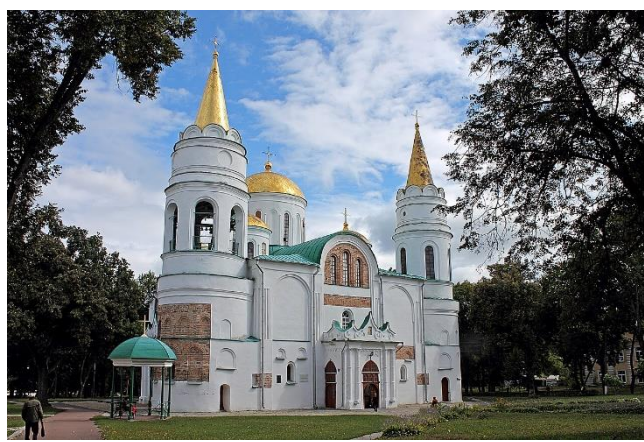

Рисунок 1.7 – Спасо-Преображенський собор

У цілому храмова архітектура до монгольської навали була переважно хрестово-купольного типу, куполи були півкулями як й у візантійській традиції, лише згодом у Новгороді виникають куполи шоломовидного типу.[8]

Після монгольського навали довгий час архітектура на Русі не те що не розвивалася, а була відсутня як така. Лише у XIV ст. починається відновлюватися кам'яне храмобудування. Храми тих часів, що дійшли до наших днів, свідчать про те, що в архітектурному плані храми залишалися

хрестово-купольними, як приклад Успенський собор у Звенигороді. Через велику кількість лісу було безліч дерев'яних будівель, саме з цих традицій і вийшли популярні на півночі шатрові навершья храмів.[8]

Архітектура Московської держави почала помітно розвиватися після запрошення царем Іваном III італійських майстрів. Так будуються Успенський собор у кремлі та сам кремль Аристотелем Фіорованті, Архангельський собор Алевізом Новим (рис. 1.8). У плані також переважає хрестово-купольна архітектура. У XVI ст. шатрове храмобудування починає застосовуватися і в кам'яному зодчестві: церква Вознесіння у Коломенському 1532 р. (рис. 1.9) та собор Покрови на рові (Василя Блаженного) у Москві 1555-1562 рр. У період Московського царства XVII в. храми будуються переважно безстовпні, парафіяльні з кокошниками. Переважає три типи: шатрові, з шатровим навершям; московські з розвиненою пластикою та узуроччям та ярославські, з перенасиченою пластикою, великою кількістю узорів, орнаментальної кераміки та розписів. Наприкінці XVII в. помітно вплив українського храмобудування, з'являються тричасткові та триверхі храми з вираженим вертикалізмом їхніх ярусних композицій[7].

Рисунок 1.8 – Архангельський собор

Рисунок 1.9 – церква Вознесіння

XVII століття у церковній архітектурі України характерне розвитком бароко, при цьому воно розвивається з урахуванням місцевого колориту. Українське бароко характерне, крім загальноприйнятої в бароко великої кількості вишуканих візерунків, ще й особливим видом грушоподібних куполів, так званих київських бань.

Після попадання України у залежність від Московської держави архітектура тут почала розвиватися так само, як і в Росії. За часів Петра I переважає поєднання бароко та класицизму. Після його смерті починає розвиватись бароко. На цей період потрапляє будівництво великої лаврської дзвіниці в Києво-Печерській Лаврі (1731-1745), побудована в стилі класицизму вона не позбавлена елементів бароко (рис. 1.10).

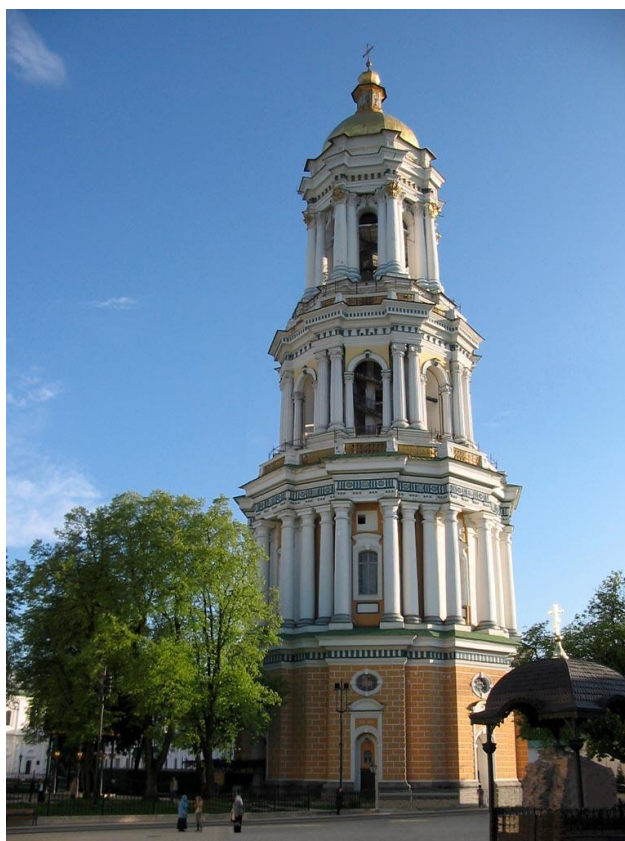

Рисунок 1.10 – Дзвіниця Києво-Печерської Лаври

З другої половини XVIII ст. до 50-х років. XIX розвивається класицизм, храми будують строго за ордерними архітектурними системами, що базувалися на 5 античних орденах. Казанський та Ісаакіївський собори в Петербурзі яскраві приклади архітектури того періоду.

У другій половині XIX ст., як і в Європі, в Російській імперії стає популярним еkleктизм та історизм. У цей час збудовано Троїцький собор Почаївської Лаври (рис. 1.11), хрестово-купольний одноголовий храм.[7]

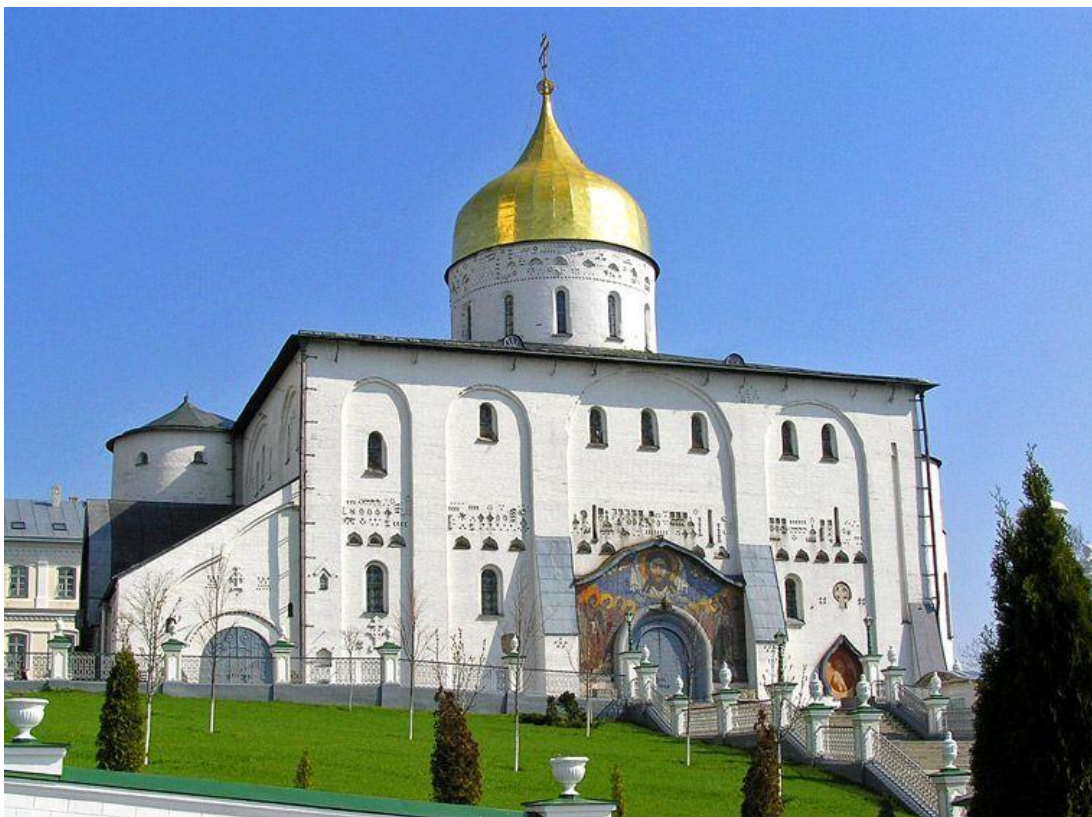

Рисунок 1.11 – Троїцький собор Почаївської Лаври

Модерн в архітектурі, що виник наприкінці XIX ст., мало вплинув на церковну архітектуру. Перша Світова війна, за нею революція та громадянська війна, з наступними переслідуваннями на Церкву стали причиною припинення храмобудування. Тільки наприкінці XX ст. з падінням комуністичного режиму з'явилася нова можливість будувати храми. Нових стилів за останні 35 років не з'явилося, майже всі храми, побудовані за цей період, зводилися в традиціях вже існуючих архітектурних стилів.

1.2. Містобудівні передумови

Містобудівні передумови, умови та фактори формування православного храму є комплексом об'єктивних характеристик середовища, що визначають просторові, планувальні та функціональні можливості розміщення сакральної

споруди. Вони сформувалися історично та продовжують діяти у сучасному міському розвитку, впливаючи на роль храму як духовного, просторового та соціального центру.

Природні характеристики території виступають фундаментальними передумовами для розташування храму. Рельєф, наявність водних об'єктів, озеленення, візуальні панорами та природні домінанти створюють потенціал для формування сакральної просторової композиції. У ряді випадків саме природне середовище стає визначальним елементом ідентичності храмового ансамблю.

Однією з ключових передумов, що має тривалу традицію у східнохристиянських містобудівних практиках, є домінантний характер православного храму в структурі поселення. Протягом століть сакральні споруди розміщували на ділянках з підвищеним рельєфом, що забезпечувало їхню візуальну помітність і символічну зверненість до неба (прикладом є Хрестовоздвиженський монастир у Полтаві (рис. 1.12, 1.13)). Також сформувалася традиція вибору центральних або ключових композиційних точок міста: головні площі, вузли скупчення людей або в'їзди до населеного пункту, як у випадку П'ятницької церкви (рис. 1.14) та Катерининської церкви в Чернігові (рис. 1.15).

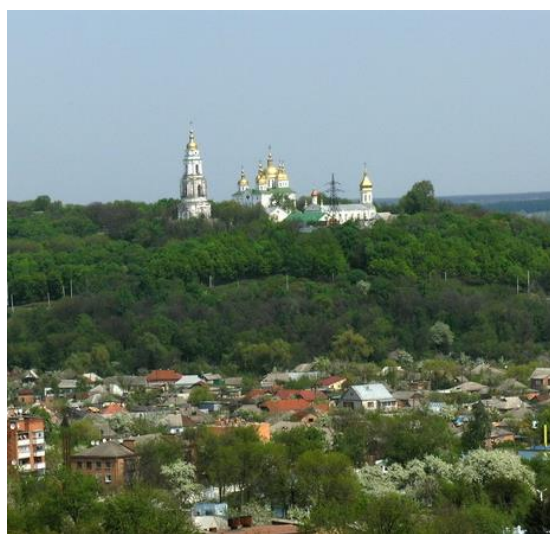

Рисунок 1.12 – Хрестовоздвиженський монастир: а) загальний вигляд, б) вид з оглядової точки

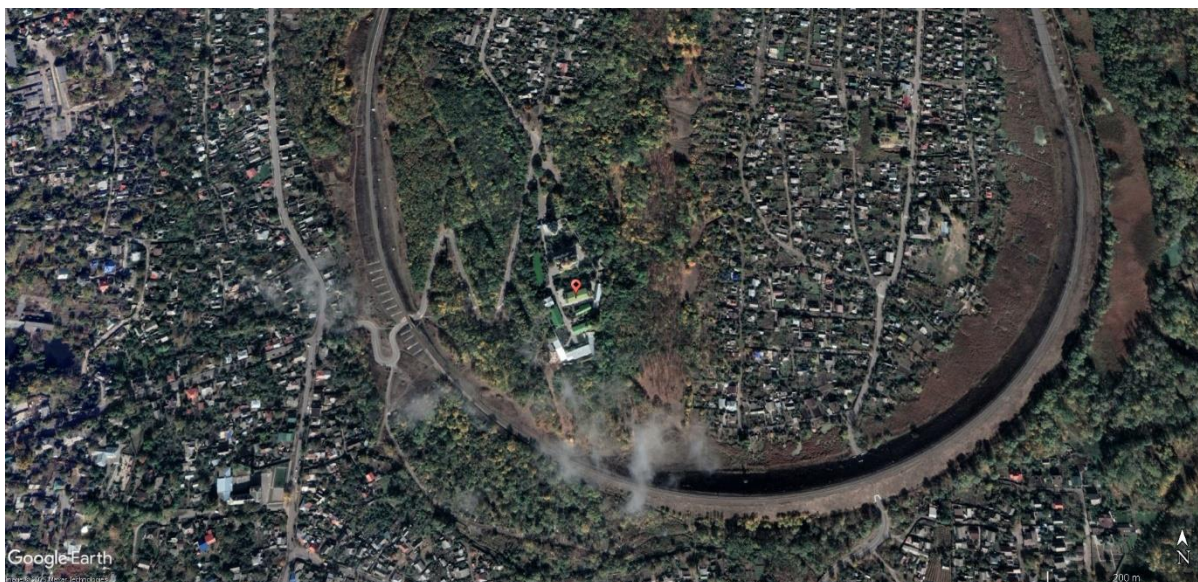

Рисунок 1.13 – Хрестовоздвиженський монастир. Ситуаційна схема

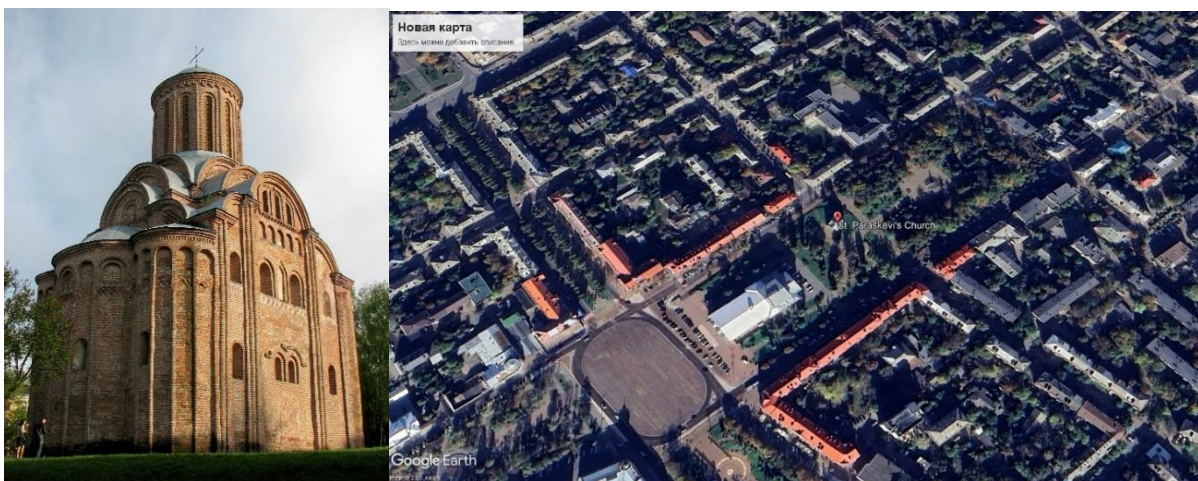

Рисунок 1.14 – П'ятницька церква: а) загальний вигляд, б) ситуаційна схема

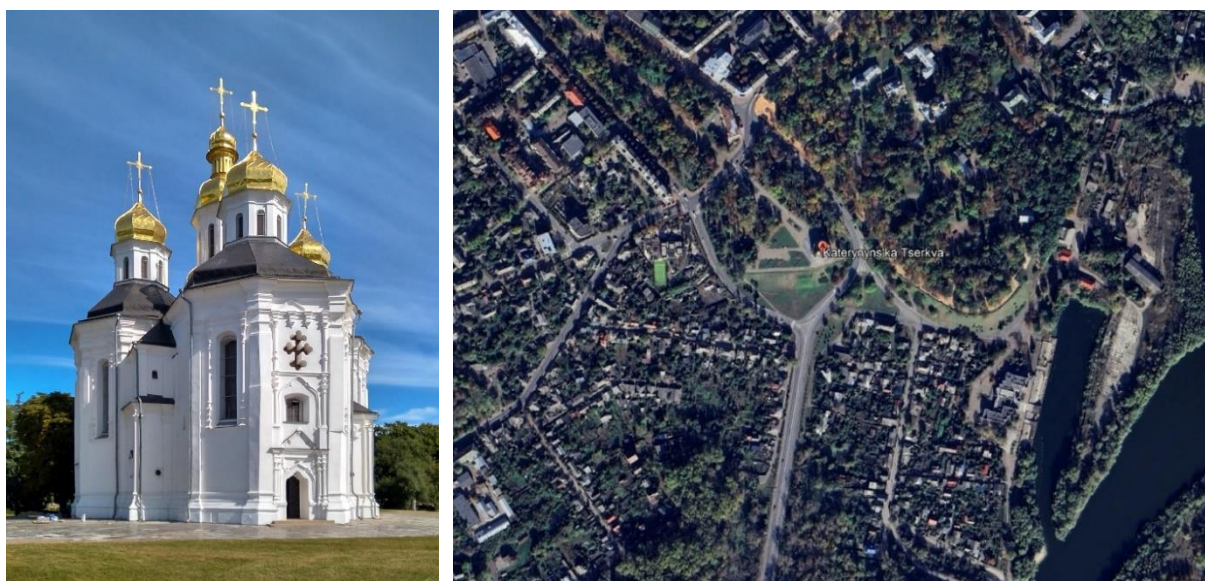

Рисунок 1.15 – Катерининська церква: а) загальний вигляд; б) ситуаційна схема

У сучасних містах сформувався комплекс типових локалізацій, які визначають містобудівні умови розміщення православного храму. Як правило, такі споруди орієнтують на загальноміські композиційні центри або розташовують у центрі району, мікрорайону чи селища. Храм може формувати просторову організацію населеного пункту, займаючи ключове місце у структурних вузлах, пов'язаних із транспортними потоками, громадськими площами, ринками та адміністративними будівлями. Поширеною практикою є також розміщення храмів на територіях установ — лікарняних, військових, освітніх, меморіальних комплексів або об'єктів спеціального режиму, зокрема місць позбавлення волі, а також на або біля цвинтарю, у парковій або рекреаційній зоні. На периферійних територіях або в заміських районах зазвичай розміщують монастирські ансамблі, що потребують значних площ та певної просторової відокремленості.

Сукупність цих містобудівних умов формує планувальну рамку, у межах якої здійснюється вибір оптимальної ділянки для сакральної споруди та визначається її роль у структурі населеного пункту. [24]

Важливою групою чинників є ті, що пов'язані з особливостями вже сформованої міської тканини. Їхній вплив найбільш відчутний при будівництві храмів у щільно забудованих районах, де архітектори стикаються з обмеженнями простору, масштабу та композиції. Основні фактори включають:

- щільність та поверховість навколишньої забудови;
- сформовані транспортні потоки;
- існуючі інженерні мережі;
- видові коридори та наявні домінанти;
- функціональне зонування території;
- характер громадських і рекреаційних просторів.

1.3. Типологічні передумови

На сьогодні православні храми мають наступну класифікацію:

- Собори
- Приходські храми
- Цвинтарні
- Монастирські
 - Трапезні
 - Лікарняні
 - Надбрамні
 - Скитські
- Храми-пам'ятники
- Храми-усипальні
- Домові храми
- Храми при установах (посольствах, лікарнях, навчальних закладах, притулках та будинках для людей похилого віку, в'язницях та виправних установ, військових частин, промислових підприємств)

Собор у християнській традиції визначається як головний храм єпархії, функціональна і символічна значущість якого зумовлена наявністю архієрейської кафедри. Саме кафедра (*cathedra*), тобто трон єпископа, становить той елемент, що надає храмові статус кафедрального і визначає його провідну роль у церковній організації.

У сучасних умовах кафедральні собори орієнтуються на значну місткість — зазвичай від двох до п'яти тисяч осіб, що зумовлено зростанням ролі собору як простору для загальноєпархіальних богослужінь, свят та урочистих церемоній, котрі передбачають участь великої кількості вірян. Планувальна структура таких храмів часто характеризується багатопридільністю: у православній традиції це зазвичай від трьох до восьми приділів, що дозволяє

організувати паралельні богослужбові цикли, підкреслити багатофункціональний характер собору та забезпечити належний літургійний ритм.

Приходський храм є найбільш поширеним типом християнського культового спорудження, виконуючи роль базової церковної одиниці, навколо якої формується парафіяльна громада. У сучасному містобудівному контексті місткість приходських храмів визначається чисельністю населення та його демографічною структурою. У великих містах такі храми, як правило, розраховані на 450–1500 вірян, тоді як у малих населених пунктах, відповідно до європейської та північноамериканської практики малих парафій (див. Parish Church, Encyclopaedia Britannica), храм може вміщувати лише 50–100 осіб. У містах приходські храми часто мають кілька додаткових приділів.

Монастирські храми становлять ключовий елемент архітектурно-просторової структури будь-якого монастирського ансамблю та формують його духовно-літургійний центр. У складі монастиря може функціонувати кілька храмів. У центрі великого монастиря традиційно розташовується соборний храм, який є головним місцем відправи богослужінь і духовного життя братії. Окрім головного собору, на території монастиря можуть розміщуватися додаткові храми різного функціонального призначення. Трапезна церква є одним із найдавніших типів монастирських храмових споруд. Вона об'єднує власне храмову частину з трапезною — приміщенням, що слугує обідньою залою для насельників. Лікарняна церква, до якої примикають келії-палати для хворих братів, також є органічною частиною монастирського комплексу. Її функція полягає у забезпеченні можливості звершення богослужінь для тих, хто не може відвідувати собор. Надбрамна церква розташована безпосередньо над головним в'їздом до монастиря. Вона виконує роль сакрального маркера входу до святого простору, поєднуючи оборонну, символічну та ритуальну функції.

Храми-пам'ятники становлять особливу групу сакральних споруд, що формуються на місцях подій, які мають виняткове значення для історичної пам'яті держави та Церкви. Їхнє виникнення зумовлене прагненням матеріалізувати колективну пам'ять у вигляді просторового та архітектурного символу.

Храми, що входять до складу комплексів та будівель громадського призначення — таких як лікарні, богадільні, притулки, навчальні заклади, посольства, а також житлові або виробничі підприємства — становлять особливу групу культових споруд. Такі храми можуть бути окремо стоячими, прибудованими або вбудованими у склад споруди. Вибір того чи іншого варіанту визначається як планувальними можливостями, так і потребами громади, яку обслуговує храм. У випадку вбудованих церков, загальною практикою є розміщення їх на верхніх поверхах будівлі або таким чином, щоб над алтарем не перебували приміщення іншого призначення. Це забезпечує дотримання канонічних вимог щодо священної осі та безперешкодного доступу світла, а також підтримання належного акустичного та символічного простору для богослужінь. Водночас для таких храмів характерна наявність мінімальної кількості допоміжних приміщень, що зумовлено обмеженістю площі та специфікою функціонального середовища.[23]

1.4. Регіональні передумови

Архітектура православних храмів в Україні формувалася під впливом комплексу географічних, культурно-історичних, політичних, етноконфесійних та соціально-економічних чинників, які по-різному проявлялися у різних регіонах. Ці передумови зумовили специфіку планувальних схем, конструктивних рішень, матеріалів і декоративно-образної мови українських церков.

Формування регіональної архітектури відбувалося під впливом як місцевих традицій і особливостей, так і під впливом західноєвропейських тенденцій, через що сформувалися такі загальноукраїнські стилістичні етапи як бароко, класицизм, історизм.

«Бароко українське – стиль та доба в архітектурі України другої половини 17–18 ст.»[44]. Архітектуру українського бароко можна поділити на три основні періоди:

1. Раннє, або геометричне бароко найчастіше датоване 1648—1680 рр. Для цього періоду характерна геометрична композиція, форми доволі стримані, пишність бароко не надто виражена, декоративні елементи — мінімальні або помірні. Характерними прикладами є Іллінська церква (Суботів), 1653 р. (рис. 1.6), Миколаївський собор (Ніжин), 1655–1658 рр (рис. 1.17) []

Рисунок 1.16 – Іллінська церква

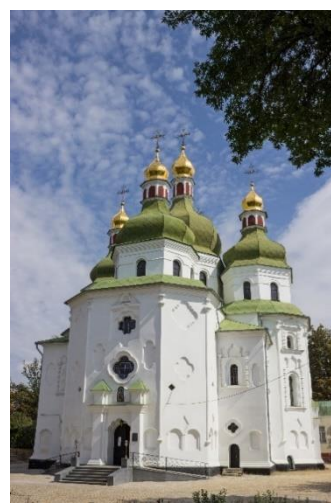

Рисунок 1.17 –
Миколаївський
собор

2. Високе, або мазепинське бароко 1680-х — початку 1720-х рр. з’являється виразне, впевнене поєднання європейських барокових ідей з національними традиціями, архітектура набуває монументальності, більш складних композицій, орнаментация стає більш виразною [3]. Характерними прикладами є Микільський собор (Київ), 1689 р. (рис. 1.18), Покровська церква (Харків), 1689 р. (рис. 1.19) [51]

Рисунок 1.18 – Микільський собор

Рисунок 1.19 – Покровська церква

3. Пізнє бароко, перехідне до класицизму — початок 1720-х — кінець 1770-х рр. Стил ь починає змінюватися під впливом нових (західноєвропейських) тенденцій — з'являється легкість, більш стримана декоративність, іноді елементи рококо чи майбутнього класицизму, архітектурні форми стають витонченішими, з'являються більш чіткі лінії та пропорції [43]. Характерним прикладом є Андріївська церква (Київ), 1747–1762 рр. (рис. 1.20).

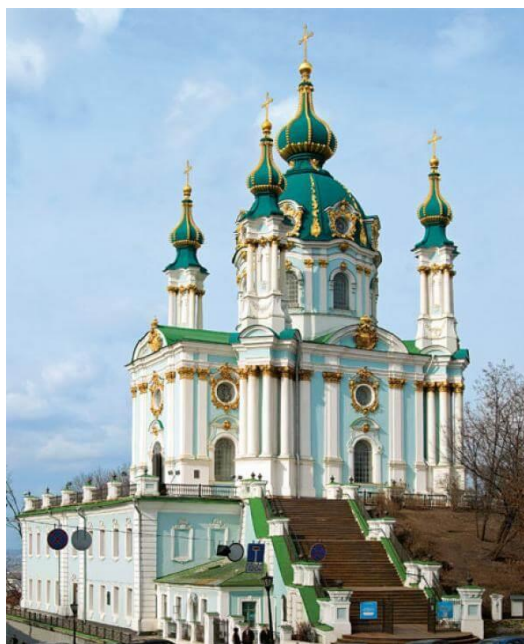

Рисунок 1.20 – Андріївська церква

Пам'ятки українського бароко цих періодів можна поділити на два напрями:

-«народний» -зразки якої походять від народних дерев'яних церков;

-«елітарний» (державницький, гетьманський)- храми, що спираються на давньоруську традицію, з елементами західної католицької архітектури [51].

«Класицизм — стиль в архітектурі 18 — першої половини 19 ст., заснований на відтворенні та переосмисленні ідеалів, принципів і форм античності — Давньої Греції та Стародавнього Риму» [54]. Характерними рисами класицизму є чітка симетрія та строгі геометричні пропорції, стримана, лаконічна декорація, використовуються античні мотиви – ордери, портики, трикутні фронтони [41]. Одними із прикладів втілення класицизму в храмобудуванні України є Воскресенська церква (Батурин) (рис. 1.21) та Спасо-Преображенський собор (Новгород-Сіверський) (рис. 1.22).

Рисунок 1.21– Воскресенська церква

Рисунок 1.22 – Спасо-Преображенський собор

На території України сформувалися певні етнокультурні регіони, в яких формувалися народні архітектурні школи. На сьогодні в межах території України знаходяться наступні етнокультурні регіони: Закарпаття, Галичина, Поділля, Волинь, Поділля, Полісся, Середня Наддніпрянщина, Запоріжжя, Слобожанщина та ще декілька менших регіонів. [50]

Закарпатська архітектурна школа. Крім місцевих умов на формування цієї школи мали вплив готика, ренесанс та бароко. Це проявляється у декоративних підсябиттях що розташовувались над західним зрубом на вежах-дзвіницях та галереях-аркадах. Також тридільні храми мали спадисті верхи. Умовно дерев'яні церкви можна поділити на 4 типи за наступними характеристиками:

- прямокутного плану, дво- та тризрубні, тридільні, середній зруб за розміром більший ніж інші;
- над західним зрубом мають декоративну вежу-дзвіницю;
- присутня наявність ганків, аркад, галереїв на різблених стовпчиках та опасань;
- над основним об'ємом дахи ступінчасті.

Характерними прикладами закарпатської архітектурної школи є Церква Святого Миколи Чудотворця (рис. 1.23), м.Свалява, Закарпатська обл. та Свято-Миколаївська церква с. Черноголова (1.24), Закарпатська обл. [25]

Рисунок 1.23 – Церква Святого Миколи Чудотворця, м.Свалява

Рисунок 1.24 – Свято-Миколаївська церква с.Черноголова

Галицька архітектурна школа. Почала формуватися наприкінці ХІХ ст. Вирізняється три або п'ятиверхими храмами, центральний верх більший за інші та акцентує поздовжню вісь симетрії. Для споруд цього типу характерні піддашся та опасання, верх виразно сформований, моделювання завершень

пластичне, обшивка зрубу дерев'яна гонтова. Горизонтальне членування композиції підсилене піддашшям та опасанням, що надає храмам самотнього вигляду.

Характерними прикладами є Церква Пресвятої Трійці (рис.) м.Жовква, Львівська обл. (1720 р) та Церква святого Архистратига Михаїла (рис.) с.Кути, Львівська обл. (1697 р). [25]

Рисунок 1.25 – Церква Пресвятої Трійці

Рисунок 1.26 – Церква святого Архистратига Михаїла

Подільська архітектурна школа. Для неї характерні збільшені розміри по вертикалі, що досягається висотою зрубів, заломів, під банників та бань. Також характерним є перехід від квадратного зрубу до восьмигранного барабану. Здебільшого храми будувалися хатнього типу, триверхі (з верхами двох типів, чотири та восьмибічні) та п'ятиверхі.

Прикладом архітектури подільської школи є Свято-Миколаївська церква с.Паланка, Вінницька обл. (рис. 1.27) та Церква Святого Миколи, с. Ярмолинці, Хмельницької обл. (рис. 1.28). [25]

Рисунок 1.27 – Свято-Миколаївська церква с.Паланка

Рисунок 1.28 – Церква Святого Миколи, с.Ярмолинці

Волинська архітектурна школа. Церкви цієї школи мають компактний об'єм, присадкуваті пропорції, обшивка виконана вертикально поставленими дошками, заломів не більше двох. Тризрубні, одно та триверхі, п'ятиверхі церкви хрещаті.

Характерним прикладом є Собор Благовіщення, м.Ковель, Волинська обл. (рис. 1.29). [25]

Рисунок 1.29– Собор Благовіщення, м.Ковель

Наддніпрянська архітектурна школа. Особливості цієї школи:

- тридільні, триверхі, висота більша за довжину споруди;
- верхи стрункі та величні, що досягається завдяки вертикальним розмірам восьмериків і зрізаних пірамід у заламах;
- хрещаті храми одно, три та п'ятиверхні;
- основний об'єм зрубу має однакову висоту, шия верхів різної висоти, а середній залом значно вище за бокові.

Характерними прикладами наддніпрянської школи є Церква Святого Миколая (рис. 1.30) с.Дорогинка, Київська обл. та Церква святої Параскеви (рис. 1.31) с. Зарубинці, Київська обл. [25]

Рисунок 1.30 – Церква Святого Миколая
с.Дорогинка

Рисунок 1.31– Церква святої Параскеви с.
Зарубинці

Слобожанська архітектурна школа. Її особливості:

- нижня частина церкви дуже масивна;
- основні зруби високі, мають перекриття з двома, трьома та навіть чотирма заломами, під банники мають висоту значно більшу ніж бані;
- форма зрубу восьмигранна, або чотиригранна у вигляді призми зі зрізаними кутами, окреслення профілю бані криволінійне та немає ярко вираженого ковніру;
- присутність у композиціях бароко та класицизму і вирішення висотної композиції, інтер'єр та екстер'єр тісно пов'язані між собою.

Прикладами церков наддніпрянської школи є Церква святого Михайла (рис. 1.32) с. Верхній Бишкін, Харківська обл. та Покровська церква (рис. 1.33) м.Ромни, Сумська обл. [25]

Рисунок 1.32 – Церква святого Михайла

Рисунок 1.33 – Покровська церква

Чернігівська архітектурна школа. Для цієї школи характерні відмінності:

- храми за розмірами значно більші ніж на Правобережжі;
- мають перевагу хрещаті церкви з однією чи п'ятьма банями над навою;
- над центральним зрубом дуже високий, якщо храм п'ятибанний, то бані над бічними зрубами малі;
- зруби мають чотири, шість або вісім кутів, стіни досягають половини висоти будівлі, чи навіть більше;
- опасання великого розміру;
- внутрішній простір має висотне та глибоке розкриття, форми просвітів у стінах між зрубами мають велике розмаїття;
- за допомогою досить складних технічних завдань досягається вирішення архітектурно-конструктивної основи будівлі відносно інтер'єру та екстер'єру.

Характерними прикладами Чернігівської архітектурної школи є Троїцька Церква (рис. 1.34) с. Пакуль, Чернігівська обл. та Церква святого Миколи (рис. 1.35) с. Печенюги, Чернігівська обл. [25]

Рисунок 1.34 – Троїцька Церква

Рисунок 1.35 – Церква святого Миколи

Розвиток архітектури православних храмів у м.Слов'янськ

На сьогодні у місті Слов'янську функціонує близько десяти православних храмів. Загалом за період існування міста відомо майже про двадцять таких споруд. Частина з них не збереглися до нашого часу. Приблизно половина сучасних храмів розміщена у пристосованих або тимчасових будівлях.

Церква в ім'я Миколи Чудотворця.

Першим храмом на території фортеці Тор був храм в ім'я Миколи Чудотворця. Про це свідчать збережені письмові джерела. Вважається, що храм збудовано у 1684 році. Ні зображень, ні опис храму не збереглося. Можна лише припустити, що був схожим на ті, які будували черкаси у другій половині 17 ст. [9, 74]

Введенська церква

У зв'язку зі збільшенням кількості жителів фортеці Тор, виникла потреба в будівництві ще одного храму. Ним став Введенський храм, освячений 18 грудня 1765 року. Зображення або описи храму не збереглися. [9]

Воскресенський храм

Воскресенський храм, освячений у 1775 році, є першим кам'яним храмом колишньої фортеці Тор. Храм зводився коштом парафіян і за суттєвої підтримки секунд-майора Стефана Сергійовича Таранова-Белозьорова. Воскресенський храм має три престоли. Головний престол було освячено на честь Воскресіння Христового, правий — на честь святителя Миколая, а лівий — на честь ікони Тихвинської Божої Матері. У 1842 році коштом поміщиці Анни Суханової було оновлено іконостас у Миколаївському приділі. Могила благодійниці збереглася й нині розташована з південного боку храму. [9]

У збережених записах 1871 року мандрівник Олександр Клеванов надає опис Воскресенського храму як «самої простої і важкої архітектури» і зазначає,

що поруч із храмом є дерев'яна дзвіниця, значно нижча за сам храм і кам'яна капличка. У 1876 році храм було розширено і над притвором побудована дзвіниця. [9]

У 1920-х роках, унаслідок антирелігійної політики радянської влади, Воскресенський храм було закрито й переобладнано під склад для зберігання сільськогосподарської продукції. У цей період з будівлі було демонтовано куполи та дзвіницю(рис.) . У 1942 році у храмі було поновлено богослужіння. У 90-х роках 20 століття храм було переосвячено на честь Воскресіння Господня. Приблизно у цей же час починається відновлення куполів і дзвіниці (рис.).

Рисунок 1.36 – Фото 1988 року зі сторони західного фасаду (відсутня дзвіниця і куполи) Рисунок 1.37 – Установка центрального купола

Серед особливо шанованих святинь храму — ікона «Неопалима купина», написана у 1852 році. Цей образ має важливе значення для місцевої громади, адже з ним пов'язане переказання про те, як після освячення ікони було викрито особу, що влаштувала масштабні пожежі по місту. Також у храмі зберігається цінний твір західноєвропейського живопису — образ «Христос на Хресті» роботи італійського майстра (ім'я невідоме), датований 20-ми роками XIX століття.

Містобудівний аналіз

Воскресенський храм розташований в історичній частині міста, в безпосередній близькості від залишків фортеці Тор. [9] Наявність навколо

храму солоних озер ускладнює організацію житлової забудови, тому житлові масиви сьогодні перебувають на значній відстані від храму.

Транспортна доступність об'єкта забезпечується як пішохідними маршрутами, так і громадським транспортом - навпроти храму розташована зупинка. Візуальне сприйняття храму формується поступово: просторове розкриття здійснюється головним чином уздовж вулиці Сільзаводської, що створює ефект урочистого наближення та підкреслює сакральний характер споруди. Храм розташований на межі двох функціональних зон міста – курортної та господарської. Безпосередньо до території примикають комунальне підприємство «Благоустрій» та торговельна база, розташована через дорогу. На протилежному березі озера знаходиться один із міських пляжів, що формує контраст між сакральним та рекреаційним просторами.

Загальна площа ділянки складає близько 0,4 га. На території розміщені храм, будинок причту, господарські будівлі та дитячий майданчик. Перед західним фасадом передбачений просторий майданчик. Уздовж західного кордону ділянки організовано місця для паркування. Навколо храму передбачено обхід. З північного боку ділянки влаштований вихід до озера, що додатково наголошує на природній складовій храмового ансамблю (рис. 1.38).

Рисунок 1.38 – Ситуаційна схема: 1) храм, 2) дитячий майданчик; 3) будинок священника; 4) трапезна, хрестильна, недільна школа, бібліотека

Архітектурний аналіз

В останній третині XVIII ст. починається епоха класицизму. У цей час «динамічність форми і простору поступаються спокійним, зрівноваженим і тектонічно виправданим об'ємам». [5] Серед культових споруд найпоширенішими є православні храми, які в основному будуються в перехідних формах від бароко до класицизму. Саме в цей час починається активний перехід від дерев'яного до кам'яного будівництва. Архітектура розвивається в загальноєвропейській архітектурно-художній традиції, що спричинило відхід від національної своєрідності віддаючи перевагу канонам класицизму, хоча ще зберігається вплив дерев'яного будівництва. В цей період найпоширенішими типами храмів були трикамерні (одно- і трикупольні), п'ятикамерні (одно-, три-, п'ятикупольні), прямокутні стовпні (три-, п'яти-, семикупольні). [26]

Саме на цей час припадає будівництво кам'яного Воскресенського храму у Слов'янську. Воскресенський храм є тридільним: бабинець і центральна частина – прямокутники, що наближуються до квадрату, а вівтар – конховий (рис. 1.39). Храм має три верхи. Купол над центральною частиною є найбільшим, має два яруси та є восьмириком на восьмирику, куполи над вівтарем і бабинцем – восьмирики. Всі куполи мають форму маківки.[15]

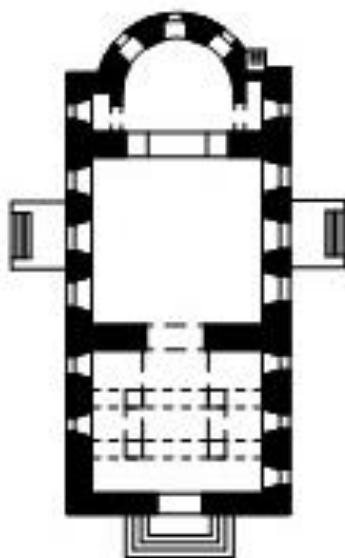

Рисунок 1.39 – схема плану

Для Воскресенського храму характерна наявність класицизму та бароко. При цьому бароко проявляється у формі центральної бані, восьмирич на восьмирику, бічні бані восьмирич. Риси класицизму проявляються в чистих фасадах, що легко читаються, прямі стіни без будь-яких розширень або уступів, які в плані представляють прямокутник, напівкругла вівтарна апсида. У зв'язку з тим, що дзвіниця побудована в 1876 році, для неї характерні вже повністю риси класицизму: квадратна основа, півциркульне завершення зі шпилем, що приносить більше рис класицизму для всієї архітектури храму.

У 1920-х роках, після зносу куполів та дзвіниці, храм стає простою одноповерховою будівлею. Пізніше відновленням займалася парафія, фінансування з боку держави не було, також відсутній проект храму, внаслідок чого можна побачити деякі відмінності в порівнянні з первісною будівлею: закладено вхід з північного боку, на бічних куполах відсутні вікна, у старій церкві всі куполи були у формі маківки, сьогодні центральний купол має форму маківки, а малі – циркульну, під головною банею немає фронту, малі куполи мають різний діаметр. Дзвіницю вдалося відновити без змін, оскільки зберігся проект 1876 (рис. 1.40).

Рисунок 1.40 – а) храм до перебудови; б) після відновлення

У період другої половини 18 ст. – початку 19 ст. на території Слобожанщини будуються і інші тридільні трикупольні храми, більшість з яких дерев'яні і не збереглися до нашого часу; кам'яні храми, що не дійшли до наших часів або перебудовані, або зруйновані радянською владою чи Другою Світовою війною. Вознесенський храм с. Хорошеве, Харківська обл.,

освячений 1759 року, зберігає риси дерев'яного будівництва та козацького бароко: триярусний; витягнутий перший ярус, куполи типу «восьмерик на восьмерику». У 1835-1837 роках до храму були зроблені добудови з півночі, півдня і заходу, завдяки чому храм став п'ятиверхим. Не дивлячись на панування бароко, фасади храму доволі легкі і прості. (рис.1.41). Храм було закрито у 1921 (1922) і переобладнано у пансіонат. [48, 76] Миколаївська церква, м.Харків, побудована в 1764-1770 роках. Вважається, що як зразок для Миколаївського храму прийнято Покровський собор м. Харкова. Церкву побудовано у яскравих барокових формах, хоча куполи над бабинцем і вівтарем мають завершення у виді шпилів (рис. 1.42). У 1886 році церкву розібрали і на її місці побудували собор Святого Миколая, який підірвали у 1930 році. [75] Покровська церква, м.Суми, побудована у 1783-1790 роках. Чотирьохярусна, має невеликі прибудови по кутах центральної частини, має чисті фасади (рис. 1.43). Була підірвана у 1932 р. [56] Храм Успіння Пресвятої Богородиці, с.Осинове, Луганської області, роки будівництва – 1756-1802. Закладався як типовий тридільний храм періоду бароко, але перебудова у кінці 18 століття додала форм епохи класицизму – з'явився великий круглий в плані центральний купол (рис. 1.44). Храм зберігся до наших днів. [71]

Рисунок 1.41 –
Вознесенський
храм с. Хорошеве

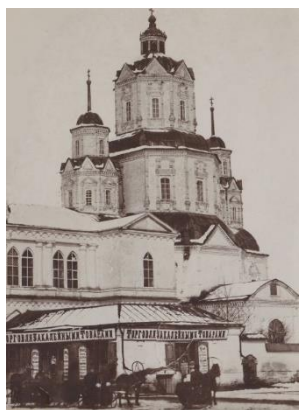

Рисунок 1.42 –
Миколаївська
церква, м. Харків

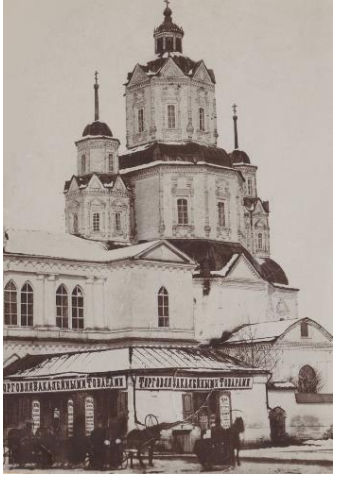

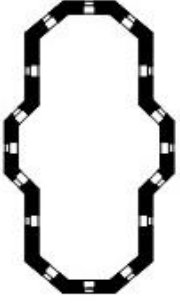
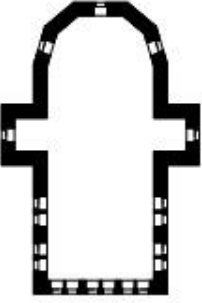
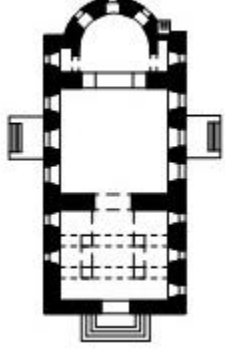
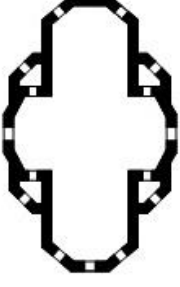
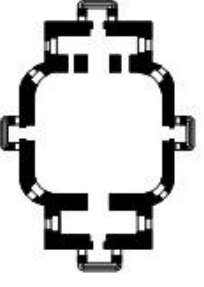
Рисунок 1.43 – Покровська
церква, м. Суми

Рисунок 1.44 – Храм
Успіння Пресвятої
Богородиці, с. Осинове

Воскресенський храм міста Слов'янськ найбільше наближений до новітнього стилю класицизму: відрізняється прямими в плані стінами, напівкруглим вівтарем і лаконічними фасадами, більш низьким першим ярусом. (табл. 1).

Таблиця 1 – Порівняння храмів

<p>Вознесенський храм с. Хорошеве, Харківська обл., 1759</p>	<p>Миколаївська церква, м.Харків, 1764-1770</p>	<p>Воскресенський храм, Слов'янськ, 1775</p>	<p>Покровська церква, м.Суми, 1783-1790</p>	<p>Успіння Пресвятої Богородиці, с.Осинове, Луганської обл., 1756-1802</p>
				
<p>Схеми планів</p>				
				

Інтер'єр

Внутрішній простір храму розділено двома колонами на основну та купольну частини. Купольна частина знаходиться у східній частині основного простору храму. Квадратна в основі, вона переходить у восьмирік. Стіни купольної частини розписані у канонічному стилі: у глухих нішах та віконних нішах розміщені ікони. Стіна, що відокремлює купольну частину від вівтарної, несе на собі різьблений дерев'яний триярусний іконостас. Основна частина храму має склепінну стелю, розписану фресками. Стіни забарвлені у світлі пастельні тони, на них розміщено безліч ікон різних розмірів. Вівтарне приміщення досить велике, має прямокутну форму з великою напівкруглою апсидою. Стіни розписані також у канонічному стилі. По середині вівтаря, як і у кожному православному храмі, розташований престол. Стеля у вівтарі має форму півсфери. Вівтар має службовий вхід, орієнтований на схід, через невелику пономарку.

У західній частині храму розташований притвор. Квадратне в плані приміщення зі склепінною стелею. З притвору ліворуч є вхід у котельню (так само має окремий вхід з вулиці), в якій розташовані сходи на дзвіницю. З другого поверху дзвіниці є вхід у горищне приміщення, розташоване між стелею та куполом. З правого боку притвора розташована церковна лавка, вхід до неї знаходиться з боку основної частини храму.

Рисунок 1.45 – Інтер'єр храму

Перед колонами, що розділяють основну та купольну частини у другій половині 20-го століття, після повторного відкриття храму існувало два бічні вівтарі. Вівтарі були невеликі за площею, за вівтарями був вільний підкупольний простір (рис.). Зберіглось фото попереднього іконостасу головного переділу (рис.).

Рисунок 1.46 – лівий приділ

Рисунок 1.47 – Гіпсовий іконостас

Троїцька церква

Троїцький собор практично повторює Покровський собор у Чугуєві (1824-1834 рр., архітектора В.П.Стасова), з однією істотною відмінністю: Троїцький собор має витягнутий прямокутний план, тоді як Покровський собор у плані наближений до квадрату (рис. 1.48). [15]

Істотних пожертв для будівництва храму робив Стефан Кіндратович Кисельов. Зусиллями парафіян, пожертвуваннями Стефана Кисельова та Петра Фісакова були облаштовані іконостаси.

Храм розташовувався у центрі Соборної площі – головної площі міста (рис. 1.49). Мальовничий вид на собор відкривався з вулиць Харківська та Таганрозька (нині вул. Тараса Шевченка та вул. Свободи). [74]

Троїцький собор побудований повністю в стилі класицизм: чіткі, суворі і гармонійні фасади, простота плану. Храм однобаневий, тричастковий. Зі східного боку розташовується чотириколонний портик, такі ж портики є з південної та північної сторін храму, зміщених у бік вівтаря. Дзвіниця трохи

вже основної будівлі, імовірно квадратна у плані; має чотири яруси, на верші – чотиригранне зі шпилем. На верхньому ярусі дзвіниці знаходиться годинник. Дзвіниця Троїцького собору має схожість із дзвіницею Воскресенського храму. Як і в багатьох храмах епохи класицизму купол у плані представляє коло, у барабані купола розміщуються вісім вікон арочної форми. На верші куполи є шестигранником (восьмигранником) з нішами, в яких знаходяться ікони; вінчається маківкою.

Собор був розібраний у 1970-х роках. Оскільки фундамент не вдалося зруйнувати, його засунули в асфальт, через що Соборна площа височить до центру. [52]

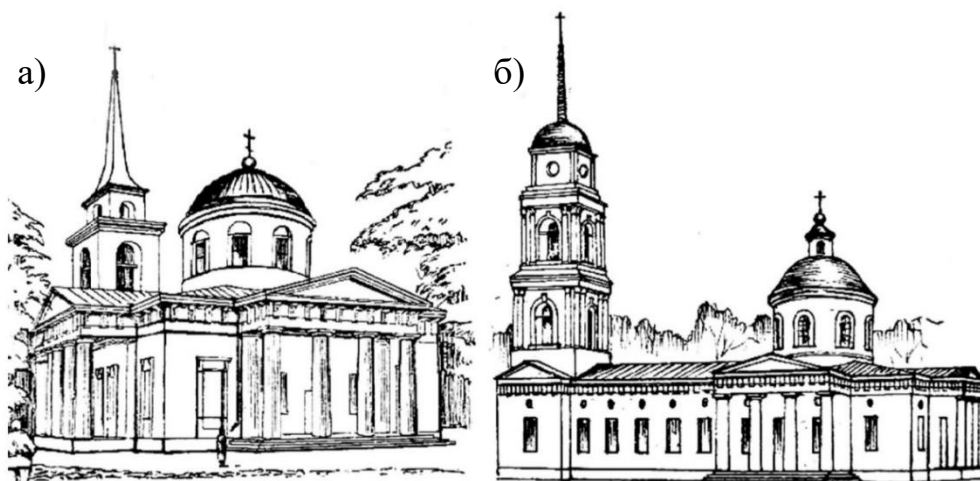

Рисунок 1.48– а) Покровський собор в Чугуєві; б) Троїцький собор в Слов'янську

Рисунок 1.49 – Вид на собор з вул. Харківська (Тараса Шевченка)

Всехсвятська церква

Церква всіх святих збудована у 1852 році силами парафіян і за значної пожертвування Якова Вишемирського. Храм був дерев'яний, однопрестольний. У 1863 була прибудована дзвіниця з межами. Всехсвятська церква знаходилася за адресою кут Харківської вулиці та Всехсвятського провулка. Поруч знаходився міський цвинтар.

На сьогодні відомо лише про одну фотографію, на якій можна розглянути деякі деталі Всехсвятської церкви – фотографії, зробленої та дзвіниці Троїцького собору у бік Харківської вулиці (рис. 1.50). На ній видно, що Всехсвятська церква однокупольна, з дзвіницею. Купол наближається до конусної форми. Дзвіниця квадратна в плані, двоярусна, з шатровим завершенням, трохи вища за купол. [9]

Рисунок 1.50 – Церква всіх святих (лівий верхній кут)

Олександрівська церква

Архітектор В.Величко

Храм був побудований біля Курсько-Харківсько-Азовської залізниці і був необхідний як жили біля цієї дороги, т.к. до найближчого храму (Троїцький собор) було понад 4 км. Храм побудований старанням парафіян у 1897 році. У першому проекті храм був однопрестольний, однокупольний та

без дзвіниці. У 1903 році, у зв'язку з малою місткістю, до храму був прибудований боковий вівтар в ім'я Святителя Миколая. Ініціатором будівництва виступав церковний староста В.С.Голосняк. Дата та обставини будівництва третьої межі та дзвіниці невідомі. 1924 року одну з меж Олександро-Невського храму займає Українська Автокефальна Православна Церква. У 1937 році храм було закрито, знесено дзвіницю та купол. Храм було відкрито лише 1944 року. 1994 року отримав статус собору. [9, 66]

Спочатку храм мав риси візантійської архітектури, хоча після кількох реконструкцій набув рис еkleктики.

Рисунок 1.51 – Олександро-Невська церква. Загальний вигляд

Серафимівський храм

Будівництво храму почалося в 2004 році і завершилося в 2007 році. Раніше на цьому місці була пристосована під храм будівля магазину. Тричасний храм: центральна частина в плані – квадрат, вівтарна апсида – напівкругла, дзвіниця – квадратна. Над центральною частиною знаходяться п'ять куполів, один, найбільший, у центрі, і чотири менші за кутами. Дзвіниця чотириярусна, верхній ярус круглий у плані. Всі бані храму мають цибулину форму (рис. 1.52). [65]

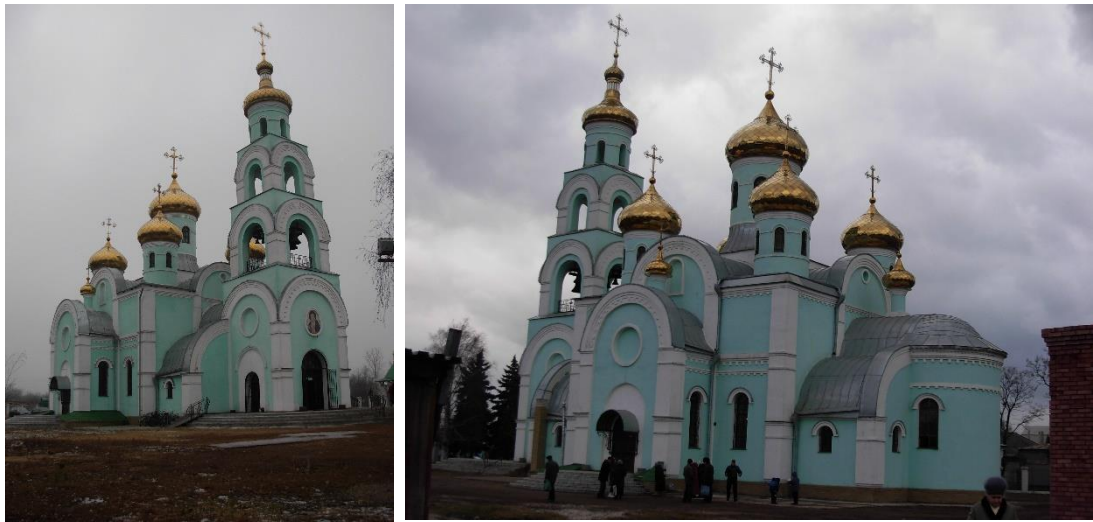

Рисунок 1.52 – Серафимівський храм

Храм Новомучеників

Пристосоване приміщення магазину, згодом розширене – добудовано вівтар та дзвіницю (рис. 1.53). Вівтар орієнтований на південь. Тричастинний храм, має один двоярусний купол з напівциркульним навершям. Дзвіниця чотириярусна, квадратна в основі, верхній ярус є восьмигранником з маківкою. Вівтар – конховий. З боку східного фасаду влаштовано покров. [78]

Рисунок 1.53 – Храм Новомучеників. Загальний вигляд

Церква Зіслання Святого Духа

Закладка першого каменю здійснювалася у травні 1999 року. Будівництво завершилося у 2006 році. Спочатку храм був маленьким хрестом у плані. У міру надходження фінансування, прибудували вівтарну апсиду, потім почалося будівництво окремої дзвіниці, згодом основну будівлю храму з'єднали з дзвіницею, а також ризниця та пономарка, які повторюють форму апсиди. У центральній частині храму знаходиться двоярусний купол напівциркульної форми, над вівтарем влаштований маленький купол. Дзвіниця чотириярусна, квадратна в плані, верхній ярус восьмигранник із напівциркульним завершенням зі шпилем (рис. 1.54). [64]

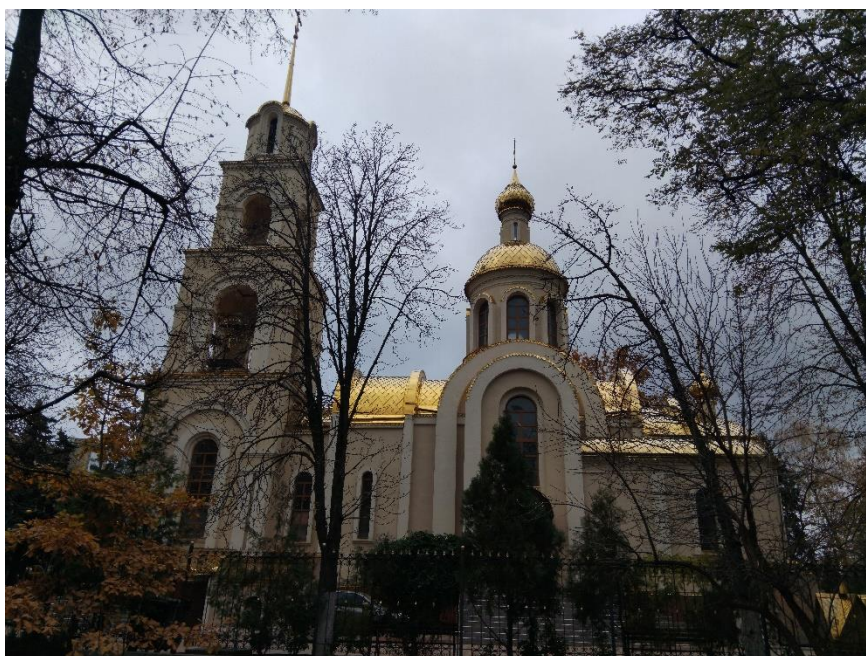

Рисунок 1.54 – Церква Зіслання Святого Духа

Храм Державної ікони Божої Матері

Тимчасова будівля храму стоїть на цоколі будівлі храму, яку передбачалося зводити на цьому місці, але це рішення було переглянуто. Храм прямокутний у плані, з південного боку прибудована пономарка, з північного – трапезна (рис. 1.55). На даху влаштований маленький купол. 2013 року розпочалося будівництво типового храму за прикладом Троїцького собору, розташованого в Донецьку. На даний момент облаштовано фундамент та частково зведено стіни. [63]

Рисунок 1.55 – Храм Державної ікони Божої Матері.
Загальний вигляд

Свято-Троїцька церква

Збудований тимчасовий маленький храм. Поруч планується звести собор (рис. 1.56). [73]

Рисунок 1.56 – а) тимчасовий храм; б) проект собору

1.5. Фактори та умови що впливають на архітектурно-планувальні рішення храмів

Архітектура православних храмів поєднує в собі багато різноманітних явищ, це духовні, культурні, естетичні, соціальні та історичні аспекти. На те як формувався архітектурний образ храму впливали різноманітні чинники які

відображали стан суспільства, культурні традиції, моральний та духовний рівень суспільства та технічні можливості часу.

Соціальні чинники визначають яку роль відігравав храм у житті громади. Це завжди було місцем не тільки молитовного збору мешканців населеного пункту, а ще й осередком милосердя, освіти та громадського спілкування. Архітектура храму формувалася згідно з потребами віруючої спільноти, численності парафії, її матеріального рівня та соціального рівня спільноти.

Культурні чинники відображають в собі систему художніх уподобань та цінностей народу. На протязі багатьох століть храмова архітектура вбирала в себе елементи народного мистецтва, національної культури, декоративних традицій. Храмова архітектура є одним з тих факторів через які утверджується культурна ідентичність, історична пам'ять і належність до певної цивілізаційної традиції [4].

21 століття – це час коли яскраво виявилась боротьба між прихильниками усталеної традиції, та прихильниками модерністських рішень в будівництві храмів. Православний мислитель Костянтин Каварнос критикує модерністський підхід до проектування та будівництва храмів, вважаючи це спробою адаптуватися до «духу часу», або підпорядкуватися його архітектурній моді. Він вважає, що модернізм у сакральній архітектурі та мистецтві виходить з секулярної антропології, там де людина стає головним мірилом істини, тоді як у православній традиції найголовніше це спрямованість на Бога. В архітектурі це виражається в зміщенні з вертикальної символічної спрямованості, до горизонтальної, утилітарної, що призводить до втрати сакральності у просторі. При цьому Каварнос не заперечує можливості розвитку архітектурних традицій в храмобудівництві, він наголошує, що традиція не є застиглою формою, що це жива духовна спадщина. Нові архітектурні рішення можливі коли вони вийшли безпосередньо з церковного середовища, та зберегли богословський зміст та символічну структуру. Х.Д. Камагес у своїй роботі «Building an Architecture of True Orthodox Vision: Past,

Present, and Future» приходиться до висновку, що сучасність потребує нових підходів, але без відриву від коріння. Сучасний храм може виглядати сучасно, але принцип його будівництва повинен відповідати принципам православної архітектури [2].

Головне в проектуванні та будівництві храму є саме духовні чинники, оскільки храм – це матеріальне втілення віри. Композиція, орієнтація, внутрішній простір та символіка повинні бути підпорядковані богословській логіці. Усе в зовнішнім виді повинно виразити ідею єдності неба та землі, піднесення людини до Бога, та єднання з Ним: і вертикальність об'ємів, і домінування куполів, і освітлення вітара [28].

Наступність традиції визначаються у історичних чинниках. Релігійні реформи, зміна політичних епох, вплив іноземних культур, відродження та занепад духовності у різні періоди зумовлювали появу нових архітектурних типів. Як приклад можна привести візантійські зразки у церковній архітектурі Русі після прийняття християнства, або бароко XVII–XVIII століть яке привнесло нову символіку урочистості й духовного піднесення.

Також немалий вплив на формування церковної архітектури мають і політичні чинники: під час матеріального та політичного піднесення держави будуються монументальні святині як прояв сили та єдності народу, а у часи занепаду, гонінь чи релігійних обмежень культові споруди набувають скромніших форм. У сучасній Україні знову відроджується храмобудівництво як символ духовного відродження [14].

Естетичні чинники утворюють художній образ храму. Почуття духовного піднесення, умиротворення, благоговіння та миру створюються завдяки гармонії в пропорціях, ритму, коліру, світла, матеріалів. Духовний зміст будівлі храму тісно пов'язан з його етичним сприйняттям, і повинен сприяти внутрішньому зосередженню під час молитви [1].

Філософські чинники відображають у формах храму духовну сутність навколишнього світу, ідею краси як прояву Божественного порядку. Таким чином богословська концепція виражається через архітектурну форму храму [1].

Психологічні чинники впливають на сприйняття простору. Організація простору повинна викликати сприйняття духовного очищення, зосередження та спокій. Використання світла, звуків дзвону та співів, кольорів повинні створити особливу духовну атмосферу [1].

Рівень розвитку будівельних матеріалів і технік відображається у технологічних чинниках. Від стародавніх дерев'яних та кам'яних будівель часів Київської Русі, до сучасних конструкцій із залізобетону та скла, при використанні нових будівельних технологій, кожен період зберігав духовну сутність храмової архітектури.

В свою чергу, на архітектуру православного храму впливають наступні умови:

- умови ділянки – рельєф, клімат, розташування в структурі міста, сусідня забудова, орієнтація сторін світу, вимоги охоронних зон; [24]
- функціонально-економічні умови – бюджет будівництва, доступність матеріалів у регіоні, транспортні умови та під'їзди; [23]
- нормативно-правові умови – будівельні норми, протипожежні вимоги, канонічні правила Церкви, охорона культурної спадщини.[27, 19]

1.6. Стан за нормативно-правовою та законодавчою базою;
відповідність до церковного права

На даний момент існує лише один діючий посібник по проектуванню культових споруд «Культові будинки та споруди різних конфесій. Посібник з проектування» від 15.05.2009, що вказаний у додатку Ж ДБН В.2.2-9:2018

Громадські будинки та споруди. Основні положення. У посібнику зазначено містобудівні вимоги до розміщення православних храмів, їх функціональну організацію, архітектурно-планувальні вимоги. [19, 32]

Владислав Ципін, у книзі «Канонічне право» зазначає, що «до складу канонічного зводу входять «Правила святих апостолів», канони шести Вселенських та десяти Помісних Соборів та правила тринадцяти отців». У всіх перелічених джерелах канонічного права, що регулюють діяльність Церкви, є лише невеликий перелік матеріальних речей, які необхідні для богослужінь або які необхідні для релігійного життя. Немає згадок про вимоги до архітектури храмів. [27]

Сьогодні коли мова йде про архітектуру православного храму можна зустріти вислови «храм побудовано відповідно до канону» або «архітектура храму відповідає традиційним канонічним нормам». Такі вислови дають хибне уявлення про умови будівництва храму. Йдеться не про «закони» будівництва, а про традицію, що скалася впродовж розвитку архітектури православних храмів. Як наслідок, відбувається підміна поняття традиції на канон. Отже, прописані вимоги до будівництва православних храмів в посібнику не мають під собою обґрунтування, яке мало б авторитет у церковному середовищі.

Висновки до розділу 1

Аналізуючи історичні, типологічні, регіональні, містобудівні та нормативно-правові передумови було встановлено, що архітектурно-планувальна організація православного храму формується завдяки багатовимірному процесу який поєднує в собі духовні, культурні, просторові та конструктивні аспекти.

Завдяки історичним передумовам можна прослідкувати еволюцію храмобудівництва від ранньохристиянських катакомб і базилік до хрестовокупольних храмів які стали найбільш поширені у

східнохристиянській архітектурі, саме така система будівництва храмів визначила ключові параметри та принципи планів сучасних храмів. Століттями набувався досвід храмобудівництва, і так були придбані стійкі композиційні схеми які відповідають канонічним вимогам та забезпечують спадкоємність традиції.

Містобудівні передумови зазначають, що храм повинен бути просторовою та візуальною домінантою у поселенні. Те що храм розташовується на підвищенні, біля шляхів, на площах чи інших ключових міських просторах має позитивний вплив на зовнішній вигляд міста чи іншого населеного пункту. Сучасні умови містобудування повинні враховувати особливості сформованого середовища міста, те яка щільність забудови, завантаженість транспортних потоків, їх розташування, які видові коридори, яке функціональне зонування все це визначає потенціал інтеграції храму у міську структуру.

Типологічні передумови визначають те які храми бувають за функціями, масштабом і місцем їх у церковно-ієрархічній організації, це може бути кафедральний собор, парафіяльний храм, монастирська церква чи каплиця, церква при медичному, учбовому чи військовому закладі. Кожен з типів формує свої вимоги, що диктують умови організації внутрішнього простору, кількості приділів, нав, та необхідності комплексу допоміжних приміщень.

Варіативність місцевих традицій показують регіональні передумови. Так, архітектурні школи які існують на території України, такі як галицька, подільська, волинська, наддніпрянська, слобожанська та інші мають суттєвий вплив на формування об'ємно-просторових рішень, матеріалів, конструкцій та образів храмів. Водночас з цим стилістичні напрями (бароко, історизм, класицизм) які мають загальноукраїнське значення створили спільні риси української храмової архітектури.

Систематичне дослідження та аналіз архітектури православних храмів Слов'янська виявили, що церкви міста мають типовий традиційний вигляд, або це пристосовані будівлі. Виділяється тільки Воскресенський храм своєю максимально наближеною відповідністю до оригінального проекту. Александро-Невський собор втратив свій первинний вигляд храму візантійського стилю через перебудову куполів, та набув еkleктичних рис.

Аналізуючи чинники та умови які впливають на проектування храмів можна виявити необхідність врахування містобудівних обмежень, соціальних функцій храмових комплексів, демографічних характеристик парафій та особливостей сучасної інженерної інфраструктури. Сучасна практика дедалі більше повинна враховувати енергоефективність, доступність та можливу багатофункціональність в використанні храмового простору.

Нормативно-правовий аналіз виявив істотний брак нормативної бази яка стосується саме проектування культових споруд. Виявлена відсутність стандартизованих вимог до просторових композицій, планувальної структури та параметрів храмових комплексів, що призводить до функціонального та стилістичного різноманіття храмів, часто храми будуються зовсім без відповідності до канонічних чи стилістичних вимог.

Якщо узагальнити отримані результати, то можна зробити висновок, що сучасна організація проектування та будівництва храмів ґрунтується на канонічних нормах, традиції, історичній спадщині і водночас потребує адаптування до сучасних умов, нормативних вимог, запитів громадян та парафіян та інших викликів сучасності. Передумови і фактори що було виявлено формують базу яка визначає принципи і прийоми проектування.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАКРДОННОГО ДОСВІДУ ПРОЕКТУВАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ

2.1. Основні тенденції в архітектурі православних храмів в Україні.

Аналіз вітчизняного досвіду проектування.

На сьогодні в Україні тема сучасних тенденцій в архітектурі православних храмів мало розвинута і немає чіткого визначення тенденцій в будівництві сакральних споруд. В роботі «“Авторський стиль” православних храмів О.С.Слепцова» Івашко Ю.В. визначає два напрямки розвитку православної архітектури: перший – тиражування рішень минулих століть, другий – новаторство. Перший напрямок дозволяє зробити процес узгодження проектної документації більш спрощеним, звиклі образи спокійніше сприймаються як духовенством, так і вірними. Другий напрямок вимагає від архітектора глибокого розуміння канонів, неупередженості і розуміння щодо допустимої модифікації кожного елементу храму[16].

Більш глибоко питання тенденцій в сучасному храмобудуванні розглядає в своїй дисертації «Еволюція архітектури православних храмів і комплексів в період незалежності України» Дунаєвський Є.Ю. Він виділяє наступне: «пряме наслідування класичним стилям; інтерпретація класичних стилів; оновлення класичних стилів сучасними матеріалами та прийомам; повний відхід від класичних стилів; пошук нової стилістичної моделі українського храму». В своїй роботі автор дає відсоткове відношення побудованих храмів відносно стилів, які використовували архітектори. Так, 45% досліджених об'єктів побудовано в силі історизм (візантійський або російський стиль, їх компіляція); 40 % - український національний стиль (українське бароко тощо); 15 % - модерністські пошуки. [11]

В статті «Проблеми сучасного храмовбудівництва: пошуки нової архітектури християнського самовираження» авторів Р. Кюнцлі та А. Степанюк виділено такі напрямки стильових прийомів:

- копіювання історичних стилів;
- запозичення архітектурно-просторових вирішень громадських будівель;
- стилістичне запозичення храмовбудування з інших країн;
- компіляція стилів;
- модерністські архітектурно-просторові рішення.[20]

Клімов І.О. в своїй роботі «Проблема дихотомії традиціоналізму і новаторства в практиці сучасної архітектури православних храмів» поділяє підходи до проектування храмів на декілька категорій: наслідування традиційних образів, копіювання; наслідування історичних стилів; компіляція; конструктивний мінімалізм; новаторський радикалізм.[18]

В статті «Особливості сучасного досвіду проектування та будівництва культових об'єктів православного обряду Дніпропетровщини» Галаницька А.А. виділяє чотири основні тенденції: дотримання традиціоналізму; національна ідентифікація (українська національна своєрідність); нова форма (втілення особистої уяви про сакральність); ієротопія.[6]

Аналіз вітчизняного досвіду проектування православних храмів в Україні засвідчує наявність широкого спектра архітектурних підходів, що поєднують як традиційні, так і новаторські тенденції. Незважаючи на недостатній рівень систематизації теми в науковій літературі, дослідження окремих авторів дозволяють виокремити основні напрямки розвитку сучасного храмовбудування. З одного боку, спостерігається тяжіння до відтворення історичних стилів (візантійського, російського, українського бароко). З іншого боку, поступово зростає зацікавленість у пошуку нових

форм, стилістичних моделей, використанні сучасних матеріалів та конструктивних рішень, що свідчить про прагнення архітекторів до осмисленого новаторства. Таким чином в Україні є три основні напрямки в проектуванні православних храмів: історизм, компіляція стилів та модерністський підхід.

Приклади сучасних православних храмів в Україні наведено в таблиці 2

Таблиця 2 – приклади сучасних православних храмів в Україні

Історизм		
Основна інформація	Опис	Фото
<p>Мироносицька церква м.Харків 2008-2015 рр. Арх. Сергій Чечельницький</p>	<p>Дев'ятикупольний храм в стилі українського бароко. Трипрестольний, розраховано на 330 людей. Фасади білого кольору, куполи золоті форми київських бань. Проектом передбачався підземний паркінг.</p>	
<p>Кафедральный Хресто-Воздвиженський собор м.Ужгород 2000 рік</p>	<p>Храм побудовано в російсько-візантійському стилі, п'ятибаневий з великим акцентним центральним куполом. Власне храм складається з двох частин — нижньої — Хрестовоздвиженського храму, висотою близько 6 метрів, і верхньої частини, тобто власне Храму Спасителя, висота якого становить близько 36 метрів. При храмі діють конференц-зал, розрахований на 300 осіб, та благодійна їдальня, яка може прийняти до 100 чоловік.</p>	
Компіляція стилів, стилізація		
Основна інформація	Опис	Фото
<p>Храм Святого Євгена с.Буки, Київська область 2000 рік арх. Юрій Бабич</p>	<p>В плані – грецький хрест; храм п'ятибаневий (грушоподібної форми). Побудовано в стилі українського архітектурного модерну.</p>	

Модерністський підхід		
Основна інформація	Опис	Фото
Конкурсний проект храмового комплексу м. Львів 2025 рік Guess Line Architects	Опис архітекторів: «Храм має просту й виразну скруглену форму, що символізує цілісність і вічність духовного начала. Фасади та куполи виконані з цегляної кладки з використанням технології, що забезпечує довговічність конструкції та органічне поєднання з навколишнім середовищем. Натуральні матеріали роблять храм частиною природного ландшафту, а освітлення створює особливу атмосферу всередині святині.»	
Конкурсний проект комплексу Апостола Андрія Первозванного м. Чернівці	Храм в плані має ромбоподібну форму, покрівля купольна. Купола нетипової складної форми.	
Конкурсний проект Храму Ікони Пресвятої Богородиці Скоропослушницьі м. Львів	В плані хрест, мінімалістичний стиль. Покрівля плоска, на якій розташовані київські бані, п'ятиверха.	
Церква Святих мучениць Віри, Надії, Любові та їх матері Софії м. Золочів 1995–2005 роки Проект Ірини Кміть	Мурована, п'ятиверха, однонавна. Хвилясті форми фасаду відсилають до модерну. Будівля симетрична відносно осі схід-захід, але на осі північ-південь є деяка асиметрія. Над центральним простором розташовується великий барабан з панорамними вікнами. За задумом архітектора хвилясті лінії повинні нагадувати прапор.	
Храм Святомученика Георгія м. Львів 1990 рік	Прямокутний в плані. Має пластичні форми модерну. Покрівля складна, нагорі розташована баня з вікнами.	
Храм святого Юрія Переможця м. Харків Арх. Юрій Спасов	Круглий в плані, п'ятиярусний. Нижній ярус бетонний, металева конструкція частково складається з переплавлених залишків бойових знарядь, верхні яруси зі скла.	

Основна інформація	Опис	Фото
Храм Різдва Христового Київ, Україна Арх. Валентин Ісак 2006-2007	Храм побудовано в осучаснених барокових формах, куполи скляні з внутрішнім підсвітлюванням. Будівля п'ятибанна з дзвіницею.	
Свято-Миколаївський Приморський храм 1993-1994 роки будівництва Арх. Володимир Калінін	Храм має форму хреста в плані, над центром якого розташовується шоломоподібний купол на барабані з вікнами. Над входом розташовується дзвіниця, що має форму маяка. Загальна форма будівлі має	
Церква святого пророка Іллі УГКЦ м. Трускавець УГКЦ	Храм має візантійські та барокові риси. П'ятибаневий, куполи мають шоломоподібну форму срібного кольору.	
Церква Святої Великомучениці Єскатерини Закарпатська область, Перечинський р-н, с. Тур'я-Пасіка 2007 рік Генпроект-ник Балог Ярослав Васильович	Храм симетричний і в плані, і на фасадах. В основі плану – хрест. На фасад використані нескладні геометричні форми, наявна «багатокутність», куполи сферичні. До західного фасаду прибудована дзвіниця. Будівля каркасна, для облицювання використано каміння. Покрівля доходить до землі і виконана з м'якої черепиці.	
Патріарший собор Воскресіння Христового Київ, Україна Будівництво 2002-2013 Арх. Микола Левчук УГКЦ	Сучасний український стиль з елементами візантійської традиції та модернізованої барокової спадщини. Підкреслена геометричність, вертикальна спрямованість.	

2.2. Основні тенденції в архітектурі православних храмів закордоном. Аналіз закордонного досвіду проектування.

Світовий досвід пропонує обмежену кількість досліджень тенденцій в архітектурі сучасного православного храму. В статті «Relationship between traditional and contemporary elements in the architecture of orthodox churches at the turn of the millennium» авторів Bozidar Manic, Ana Nikovic, Igor Maric виділено такі тенденції: традиційний підхід; еkleктичні компіляції; впровадження сучасного архітектурного бачення. [3]

Вивченням сучасних тенденцій в храмобудуванні займається Дунаєвський Є.Ю. і результат цього викладено в статті «Стилістичні та архітектурно-художні тенденції світового досвіду проектування православних храмів та комплексів». Виділено такі світові тенденції: використання основних принципів ортодоксальної архітектури та унікальних традицій; творче переосмислення класичних та національних стилів; неомодерністські експерименти, новаторські пошуки.[13]

Аналіз зарубіжного досвіду проектування православних храмів показує, що попри обмежену кількість спеціалізованих досліджень, можна виокремити кілька сталих тенденцій у світовій практиці. Зарубіжні архітектори у проектуванні сакральних споруд переважно дотримуються балансу між збереженням традиційних засад православної архітектури та інтеграцією сучасного архітектурного мислення. Серед основних підходів вирізняються: традиціоналізм, еkleктика, неомодерністські експерименти, а також творче переосмислення національних та класичних стилів у нових формах. У сучасній міжнародній практиці православне храмобудування поступово виходить за межі суворого наслідування історичних канонів, водночас намагаючись зберегти сакральну суть храму через сучасні архітектурно-художні засоби. Це формує унікальні просторові рішення, в яких поєднується спадкоємність традиції та відкрите ставлення до інновацій.

Приклади сучасних православних храмів світу наведено в таблиці 3

Таблиця 3 – Приклади сучасних православних храмів світу

Традиційний підхід		
Основна інформація	Опис	Фото
Чоловічий монастир Херцеговачка- Грчаниця м. Требіні, Боснія і Герцеговина 2000 рік Арх. Предраг Ристич	Монастир розташовується на горі Црквина. Будівля побудована з бетону, облицьована камінням та цеглою. В плані хрестоподібна, п'ятибанева. Наслідує стиль середньовічної храмової архітектури Сербії.	
Компіляція стилів		
Основна інформація	Опис	Фото
Собор Святої Трійці м.Арад, Румунія 1991-2008 Арх. Іоан Гапріан	Собор розташовано в центрі міста. Поєдує в собі риси моравської школи та адміністративної будівлі.	
Новаторські пошуки		
Основна інформація	Опис	Фото
«In Metoigiam» м. Сучава, Румунія 1996–2004 Арх. Дору Олаш	Форма храму має складну геометрію. З західної сторони з рівня землі на половину висоти підіймається великий півкупол, зі східної сторони – високий трикутний шпиль, який зі своєї західної сторони має арчні «сходи» з вітражами. По боках храму є імітація контрфорсів, між якими розташовуються маленькі вікна.	
Православний храм Святої Трійці 2005 рік	Повністю металева споруда без вікон. Зібрана в місті Бар та доставлена вертольотом на вершину гори Румія. У 2018 році паломники огородили храм камінням з трьох сторін, чим створили унікальну архітектуру.	
Храм Святого Миколая Нью-Йорк, США Освячена в 2022 році Арх. Сантьяго Калатрава	Перший храм Святого Миколая засновано у 1916 році, який було зруйновано падінням Південної вежі Всесвітнього торговельного центру 11.09.2001. Сучасний храм круглий в плані з виступами у вигляді веж. Храм облицьовано мармуром. Кругла основа храму виділяється світлом.	

Основна інформація	Опис	Фото
<p>Концептуальний проект православного храму АВ + Partners 2022 рік</p>	<p>В плані будівля має хрестову форму, над наосом височіє купол на барабані у візантійському стилі. Вздовж всього храму розташовано 12 декоративних стін, на яких зображені біблійські сцени. Окремо стоїть дзвіниця, що повторює форму декоративних стін храму.</p>	
<p>Собор Святої Трійці м.Париж 2013-2016 роки будівництва Арх. Жан-Мішель Вільмотт</p>	<p>Хрестово-купольний храм, поєднує візантійські та руські риси. Храм вінчають п'ять куполів форми цибулини, покритих матовим золотом. Мурування фасаду створює горизонтальний рисунок бежево-коричневого кольору. Храм входить в склад культурного комплексу.</p>	

2.3. Порівняльний аналіз світового і Українського досвіду

Проведений аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду проектування православних храмів засвідчує наявність як спільних, так і відмінних підходів до формування архітектурного образу сакральної споруди.

Для українського контексту характерною є значна стилістична варіативність. У сучасному храмобудуванні простежуються такі тенденції, як копіювання або наслідування історичних стилів (візантійський, російський, українське бароко), компіляція елементів, поєднання традиціоналізму з національною ідентичністю, а також спроби пошуку нових архітектурних моделей. Частина архітекторів тяжіє до новаторських форм, що інтерпретують сакральний простір через призму сучасних матеріалів та конструктивних рішень.

Закордонний досвід, хоч і менш системно представлений у науковій літературі, демонструє загальні тенденції до збереження традиційної форми храму при паралельному впровадженні сучасних архітектурних підходів. За кордоном архітектори переважно дотримуються трьох головних напрямків: традиціоналізму, еkleктики та новаторських експериментів у межах

неомодернізму. Спостерігається орієнтація новаторського підходу до створення православного храму відповідним до глобального архітектурного середовища.

Таблиця 4– Порівняльний аналіз світового і Українського досвіду

Критерій	Український досвід	Світовий досвід
Стилістичні підходи	Історизм, український національний стиль, модернізм, компіляція	Традиціоналізм, еkleктика, неомодернізм
Прагнення до новаторства	Помірне, часто з обережним ставленням до змін	Високий рівень пошуків нових архітектурних форм та моделей
Національна ідентичність	Чітко виражене прагнення до відображення української сакральної традиції	Адаптація православної архітектури до глобального культурного середовища
Типові архітектурні рішення	Переважно збереження традиційної композиції з окремими елементами модернізації	Комбінація класичних форм з сучасними матеріалами та просторовими рішеннями

Висновки до розділу 2

Виявлено та проаналізовано тенденції в архітектурі православних храмів східного обряду в Україні і за кордоном станом на початок XXI ст. В Україні домінують історизм із наслідуванням візантійських, російських та українських барокових традицій, компіляція стилів і стилізація, модерністський підхід застосовується значно рідше. За кордоном прослідковуються такі самі тенденції, хоча модерністський підхід набув більшого розвитку. Таким чином, український і світовий досвід мають спільні риси і тенденції в розвитку архітектури православних храмів.

РОЗДІЛ 3. ПРИНЦИПИ І ПРИЙОМИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ

3.1. Містобудівна організація

Проектування православного храму спирається на комплекс містобудівних принципів, що були вироблені внаслідок багатовікової еволюції архітектури християнських храмів східного обряду. Принципи визначають характер взаємодії храмової споруди з навколишнім середовищем, формують її композиційні, функціонально-планувальні та семіотико-символічні властивості. Практична реалізація принципів забезпечується через систему архітектурно-планувальних прийомів, які конкретизують загальні засади у процесі формування архітектури храму. [12]

Композиційно-домінантний принцип. Є одним із ключових принципів при розміщенні храму в структурі міста або села. Храмова споруда виступає провідною візуальною домінантою, визначає орієнтацію композиційних осей, просторових напружень і напрямків руху. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Розміщення на домінуючих рельєфних відмітках або природних підвищеннях місцевості (підсилює візуальну помітність храму, робить його доступним для сприйняття з віддалених точок).
- Формування візуальних коридорів (відкриття видової перспективи на храм з вулиць, площ або під'їзних шляхів).
- Прийом підсилення вертикалі (багатоверха структура забезпечує сприйняття храму як просторової домінанти незалежно від рівня забудови довкола).

- Просторове виокремлення (формування навколо споруди відкритої території, яка відділяє її від щільної міської забудови, створення передплощі, зеленого або пішохідного простору).

- Прийом контрасту (навмисне архітектурне виділення храму серед існуючої забудови).

Принцип функціональної відповідності контексту. Визначає необхідність узгодження місця розташування православного храму з соціальною, просторовою та функціональною організацією населеного пункту. Історично православні храми були не лише сакральними центрами, а й суспільним центром громади, тому навколо храмів формувалися площі, торгові зони, оборонні комплекси чи культурні осередки, що перетворювало їх на структуроутворюючі елементи міського середовища. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Інтеграція храму в громадсько-функціональні комплекси (храм є духовним і соціальним центром у структурі ринку, адміністративної площі тощо).

- Забезпечення транспортно-пішохідної доступності (розміщення храму поблизу транспортних вузлів, вузлових перехресть або на шляху інтенсивних пішохідних маршрутів).

- Формування ансамблевих зв'язків із соціально значущими установами (розміщення храму поряд із лікарняними, військовими, освітніми закладами тощо, доповнення соціальної функції духовною).

Принцип сакральної орієнтації. Орієнтування будівлі відповідно до літургійних норм формує змістовно-символічні акценти та забезпечує традиційну організацію внутрішнього простору. Водночас умови сучасної міської забудови потребують гнучких архітектурно-планувальних рішень, що дозволяють поєднувати традицію з контекстом. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Орієнтація вітваря на схід (символічне значення сходу сонця як образу Воскресіння).

- Адаптивна орієнтація в умовах щільної забудови (у випадку, коли орієнтація вітваря на схід не є можливою через існуючу забудову допускається змінювати орієнтацію вітваря).

- Адаптивна орієнтації у пристосованих спорудах (ситуація, в якій храм розміщується в будівлі іншого початкового призначення і традиційна орієнтація вітваря на схід неможлива).

Принцип інтеграції з природним оточенням. Гармонійне поєднання храму з природним ландшафтом сприяє формуванню цілісного архітектурно-просторового ансамблю. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Розміщення в паркових та рекреаційних структурах (у таких умовах храм часто стає домінантою ландшафту, а природні насадження відіграють роль природної межі сакрального простору, формуючи плавний перехід від світського до духовного).

- Використання природного ландшафту як композиційного ресурсу (рельєф, водойми, відкриті панорами або природні підвищення включаються у загальну композиційну вісь храму).

- Формування зелених буферів у щільній міській забудові (створення системи зелених насаджень навколо храму).

Принцип ансамблевості. Ансамблевість передбачає розгляд храму не як окремої архітектурної домінанти, а як складового елемента комплексної просторової структури. Цей принцип забезпечує гармонійність середовища, зрозумілість просторової організації та відповідність сакрального комплексу загальному характеру території. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Об'єднання храму з господарськими та літургійними спорудами (формування цілісного сакрального комплексу, до якого, окрім головного храму, входять трапезна, будинок духовенства, баптистерій, недільна школа, паломницький центр, дзвіниця та інші функціональні будівлі; всі об'єкти логічно взаємопов'язані та функціонально взаємодоповнюють один одного).
- Синхронізація масштабу та пропорцій з навколишньою забудовою (містобудівне "вписування" храму в локальний контекст, засноване на аналізі висотності, щільності, характеру силуету та ліній забудови).
- Формування архітектурної цілісності через матеріали, кольори та ритміку об'ємів (використання узгоджених матеріалів, фактур, кольорових рішень та ритмічних прийомів, що забезпечують стилістичну цілісність з існуючою забудовою).

3.2. Функціонально-об'ємна організація

Принцип сакральної орієнтації. Орієнтація вівтаря на схід – богословсько-обрядова норма, що визначає архітектурну композицію всього храмового комплексу. Це один із головних принципів, що впливає на загальну композицію храмового комплексу, розташування входів і порталів, формування подвір'я та шляхів доступу, організацію прилеглих зон та їх зв'язок з довкіллям. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Орієнтація вівтаря на схід (композиційна вісь храму – чітка пряма лінія, зорієнтована зі сходу на захід якій підпорядковуються всі прилеглі будівлі).
- Адаптивна орієнтація в умовах щільної забудови (дозволяє вписати храм у структуру кварталу).

- Прийом маршруту паломника (духовний шлях, відображений у просторовій організації ділянки: брама → подвір'я → ганок → притвор → нава → вівтар).

Принцип ієрархії просторової структури території. Храм має бути чітко вирізнено в просторі ділянки так, щоб її сприйняття було пріоритетним. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Прийом домінанти (вертикальна домінанта – розміщення храму на піднесенні; центральна домінанта – розміщення в центрі плану ділянки; візуальна домінанта – направлення візуальних коридорів на храм).

- Прийом переходу від світського до сакрального (організація подвір'я як перехід від світського до сакрального).

- Прийом символічного відокремлення (підкреслення значимості храму).

На основі даних принципів і прийомів сформувалися такі функціональні зони храмового комплексу.

Вхідна зона. В даній зоні зазвичай розміщуються вхід на територію для вірних, в'їзд для транспорту та місця для паркування. Також можуть бути розміщені місця відпочинку, будка охорони, церковна лавка, туалет. Акцентом в цій зоні можуть бути в'їзні ворота; нерідко влаштовуються дзвіниці над воротами.

Храмова зона призначена для проведення релігійних обрядів. Тут розташовується храм з накопичувальною площею перед центральним входом і територією для кругового обходу храму. Можливе розташування хрестильні, дзвіниці, місць для відпочинку.

Службово-побутова зона. Призначена для розташування церковно-притчового будинку, гостьові будинки, окремі туалети для парафіян та священнослужителів.

Просвітницька зона. До цієї зони відноситься недільна школа з бібліотекою, актовим та спортивним залами, майданчики для проведення занять на вулиці, занять спортом, тихого відпочинку.

Благодійна зона. В цій зоні можуть розміщуватися будинок для людей похилого віку, хоспіс з окремою каплицею і трапезною, приміщення для медичного обслуговування, майданчики для тихого відпочинку.

Спортивна зона. Не є обов'язковою, тільки набуває поширення при проектуванні храмових комплексів. Розташування спортивної зони бажано біля просвітницької зони. До складу цієї зони можуть входити спортивні та тренажерні зали, майданчики для гри в волейбол, баскетбол, міні-футбол.

Рекреаційна зона. Призначена для організації відпочинку за допомогою створення ландшафтів та елементів благоустрою – бесідок, фонтанів, влаштування декоративних водойм тощо.

Господарська зона. Має окремий в'їзд. В цій зоні розташовується майданчик для збору сміття, гаражі, майстерні.

3.3. Особливості архітектурно-планувального вирішення

Принцип літургійної доцільності. В першу чергу православний храм має відповідати літургійним вимогам та усталеній традиції проведення богослужіння. Цей принцип реалізується за допомогою наступних прийомів.

- Прийом традиційної структури. В більшості випадків застосовується тридільна структура: притвор – храм – вівтар, хоча допустимо використовувати дводільну (храм – вівтар) або чотиридільну (притвор — трапезна – храм – вівтар) структуру.

- Прийом розмежування. Для священства і вірян передбачаються відповідні зони. Вівтар відокремлюється іконостасом.

Принцип традиційності планувальної структури. Цей принцип передбачає слідування історично сформованим типологічним моделям православного храму. Існують наступні особливості архітектурно-планувального вирішення:

- Тип будівлі храму:
 - Хрестово-купольний,
 - Центральнo-купольний,
 - Базилікальний,
 - Стовпний.
- Кількість нав:
 - Однонавний,
 - Тринавний,
 - П'ятинавний і більше.
- Кількість стовпів середньої частини храму:
 - Безстовпний,
 - Чотирьохстовпний,
 - Шестистовпний і більше.
- Форма плану:
 - Хрестова,
 - Прямокутна,
 - Восьмикутна,
 - Кругла.
- Розташування приділів:
 - В середній частині,
 - В трапезній частині,
 - Прибудовані.
- Розташування дзвіниці:
 - Надбудована,
 - Прибудована,

- Побудована окремо.
- Розташування апсид:
 - Вбудована,
 - Прибудована.
- Кількість бань:
 - Однобаневі,
 - Трибаневі,
 - П'ятибаневі,
 - Багатобаневі.
- Кількість поверхів:
 - Одноповерховий,
 - Двоповерховий і більше.

Принцип сакральної орієнтації – в архітектурно-планувальному вирішенні має на увазі під собою розташування вівтаря православного храму зі східної сторони будівлі, що має свій символізм: Христос як Сонце правди яке приходить зі сходу, та очікуване віруючими Друге Пришестя Христа теж зі сходу.

3.4. Конструктивно-технічні рішення

Конструктивно-технічні рішення забезпечують надійність, стійкість та довговічність споруд. Принципи і прийоми конструктивно-технічних рішень визначають вибір конструктивної системи, матеріалів та способів передавання навантажень.

Одна з суттєвих сторін храмобудування на Русі це вибір матеріалу для його зведення. Храм – це сакральне місце, тому для його возведення використовували найкращі матеріали. Багато інженерних винаходів та нових конструктивних рішень в архітектурі було знайдено саме при будівництві храмів, і тільки згодом вони переходили у світську архітектуру.

При будівництві церков перевага надавалася каменю та дереву. Кам'яна споруда викликає почуття нерушимості, вічності, захищеності та нетлінності. Дерево у свою чергу викликає почуття тепла, затишку, та більш притаманне для сільських храмів. Крім того багато уваги приділяється акустичним властивостям, бо важлива сторона богослужіння це спів, який потребує гарної акустики. Також часто стіни розписують фресками, тому придатність поверхонь для монументального живопису теж займає важливе місце у будівництві церков.

Склепінчасті перекриття часто виконувалися з цегли, це дозволяло формувати складні криволінійні поверхні та забезпечувало рівномірний розподіл навантажень. Сучасні технології дозволяють дещо спростити процес зведення, зменшити об'єм конструкцій та підвищити міцність, так наприклад армований торкретбетон без проблем досягає цих завдань. Крім того дедалі частіше використовуються конструкції з залізобетону при створенні куполів, склепін і арок, це дозволяє робити більші прольоти і забезпечує виконання сучасних експлуатаційних вимог.

Хрестово-купольна система, яку запозичили у Візантії, була найбільш поширена у храмобудуванні на Русі з давніх часів. Основа цієї системи це купол, який встановлено на квадратному, або близькому по формі до квадратного в плані об'єму. Конструктивно це досягалося завдяки системі підпружних арок і вітрил. Така конструкція мала не лише інженерну та візуальну доцільність, а й символічне значення: квадратний об'єм, який символізував земний світ, поєднувався з куполом, який символізував небесний світ, їх поєднання підкреслювало ідею єдності небесного та земного світу. Ця конструктивна логіка зумовила формування канонічного простору храму, та значною мірою визначила вектор розвитку храмової архітектури.

Принцип раціональності матеріалу і технологій. Кожен матеріал при будівництві православного храму повинен відповідати регіональним особливостям і використовуватися там, де його механічні властивості

максимально ефективно. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Прийом регіональності (використання матеріалу, з якого традиційно будують храми в даному регіоні в поєднанні з усталеними технологічними рішеннями).

- Прийом доцільності (для досягання певного естетичного ефекту обираються відповідні матеріали: монолітний залізобетон, застосування дрібноштучних матеріалів (цегла, камінь), комбінування матеріалів; вибір технічних рішень залежить від конкретних обставин в певній місцевості і призначенні).

Принцип поєднання традиційності і сучасності. При будівництві православного храму важливо зберігати усталені конструктивні і стилістичні традиції, хоча при цьому допустимо використовувати сучасні матеріали і конструктивні рішення. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Прийом традиційного матеріалозастосування (доцільний у малих масштабах; збереження традиційних конструкцій і матеріалів).

- Прийом комбінування (використання сучасних матеріалів при традиційній технології та навпаки). [21]

3.5. Архітектурно-художні рішення

Принцип ієрархічності образу. Композиція підпорядковується вертикальній ієрархії священного простору. Цей принцип реалізується через такі прийоми:

- Домінування центрального об'єму над допоміжними;
- Підсилення осьової спрямованості ;

- Градація висот і об'ємів;
- Акцентування купольної системи.

Принцип символізму. Архітектура православного храму повинна передавати богословські смисли. В таблиці 5 наведено основні символічні значення архітектурних елементів. [24]

Таблиця 5 – Символічні значення архітектурних елементів

Елементи храму		Символічне значення	
Розміщення	Орієнтація вітваря на схід	Схід сонця – пришествя майбутнього Царства Божого, «восьмий день творення», «Країна живих». На схід від Єрусалиму знаходилося місце Вознесіння Христова, місце очікуваного Другого Пришествя Христа	
Функціонально-планувальні елементи	Притвор	Область земного буття, людське тіло Христа і тіло людини	
	Середній храм	Сфера небесного буття, людська душа Христа і душа людини	
	Вітварна частина	Явна присутність Бога і спілкування його з людиною при здійсненні таїнства (Євхаристії)	
	Солея	Піднесення – зовнішній престол	
	Амвон	Гора для проповіді. Символ проповіді Христа на горі	
	Хори	Прославлення Бога через піснеспіви	
Планувальні схеми	Іконостас	Становлення і життя Церкви у часі	
	Прямокутні	Ковчег Ноя	
	Круглі	Вічна церква	
	Хрестові	В ознаменуванні Христового Хреста	
Об'ємно-просторова структура	Структурні елементи	Восьмикутні	Віфлеємська зірка
		Чотири стіни	Народи, що прийшли з чотирьох сторін світу. Закон Божий
		Підлога	Знаменує собою землю
		Стовпи	«Стовпи Церкви» - апостоли, святителі, вчителі Церкви
		Склепіння	Склепіння – небесна твердь
	Кількість підйомів	Купола	Купол – подоба неба. Глава на куполі, символ Хреста – Голови всесвітньої церкви, вмістище Божественної мудрості
		3 (трийковість)	Перша ступінь – паперть Друга ступінь – солея Третя ступінь – підвищення перед престолом
	Кількість об'ємів і куполів	1	Єдиний Бог
		2	Божественна і людська природа Христа, душа і тіло людини
		3	Свята Трійця; Вітвар – сфера божественного вічного; Середній храм – сфера небесного буття, ангельський світ, людська душа Христа і душа людини; Притвор – область Земного Буття, людське тіло Христа і тіло людини
5		Ісус Христос і 4 євангелісти	
7		Сім таїнств церкви і сім Вселенських Соборів	

		9	Дев'ять янгольських чинів	
		13	Ісус Христос і дванадцять апостолів	
		25	Апокаліптичний образ Престолу Святої Трійці в оточенні двадцяти чотирьох старців	
		33	Земний вік Ісуса Христа	
Образно-мистецькі елементи	Освітлення	трийковість джерел світла	Вікна, лампади, свічки	Світ – символ Світу миру (Христос) Світ від Світу (символ Віри) і Світло Істини
	Колористика (кольори)	Білий	Стіни, куполи	Спаситель, Чистота, Святість, Святий Дух
		Золотий, жовтий	Куполи, стіни	Святість, Слава Божа
		Червоний	Стіни	Жертовна кров (Ягня) Христа і мучеників
		Голубий, синій	Куполи, стіни	Богородиця
		Зелений, бірюзовий	Куполи, стіни	Трійця Преподобних
	Деталі	Зірки на куполах		Зірки на небі
		Хрест		Завершення рятівного подвигу Христа
	Зображення	Колосся, виноградна лоза, чаша		Євхаристія
		Голуб		Святий Дух
		Риба		Ісус Христос
		Пастух, пастор		Ісус Христос
		Ягня		Господь як жертва
		Олень		Символ людської душі, яка прагне спілкування з Богом
		Павич		Райська птиця
Розкритий гранат		Символ вічності, воскресіння		
Орнамент		Символ Раю; Рослинні символи природи		

Принцип декоративно-пластичної виразності. Архітектурна форма читається через ритм, пластику та орнаментальні системи. Цей принцип реалізується через візерункову кладку цегли, використання різьбленого каменю, декоративне штукатурення, використання елементів різних стилів.

Принцип масштабності та пропорційності. Об'єм, форма і деталі храму мають бути співмірні з людською сприйнятливістю, літургійною функцією і довіллям. Реалізується за допомогою таких прийомів.

- Прийом модульної сітки (приведення елементів храму до єдиного модулю).
- Прийом субординації елементів фасаду (розташування елементів по вертикальних ярусах, їх підпорядкованість одне одному).

Принцип освітлення. Окрім практичного значення світла в будівлі православного храму, світло передає певні символічні смисли. Реалізація цього принципу здійснюється через наступні прийоми.

- Прийом віконного планування (використання вікон різного розміру і форми в різних частинах храму).
- Прийом купольного освітлення (освітлює центральну частину храму).
- Прийом контрасту (темніші бокові простори підкреслюють значущість центрального об'єму; акцент на сакральних зонах).

3.6. Універсальна логічна модель

Універсальна логічна модель являє собою відображення алгоритму аналізу архітектурно-планувальної організації християнського храму східного обряду. Православні храми є важливими соціальними об'єктами, що мають багато типових рішень і традиційних особливостей. Задля врахування всіх необхідних елементів при вивченні і проектуванні майбутнього православного храму розроблено універсальну логічну модель.

Перед початком проектування необхідно ознайомитись з передумовами створення християнських храмів східного обряду. Це дасть розуміння про особливості православного храму як такого, визначити функціональні особливості, містобудівне розташування тощо.

Вивчення умов і факторів, що безпосередньо впливають на архітектуру православного храму, дає чітке уявлення про типологічні особливості, вибір місця будівництва тощо. Не останнє місце займає вивчення особливостей православного храму, що дозволяє зрозуміти ідею християнського храму східного обряду, його сакральний зміст та зробити висновок його властивості.

Універсальна логічна модель зображена на рис.3.1

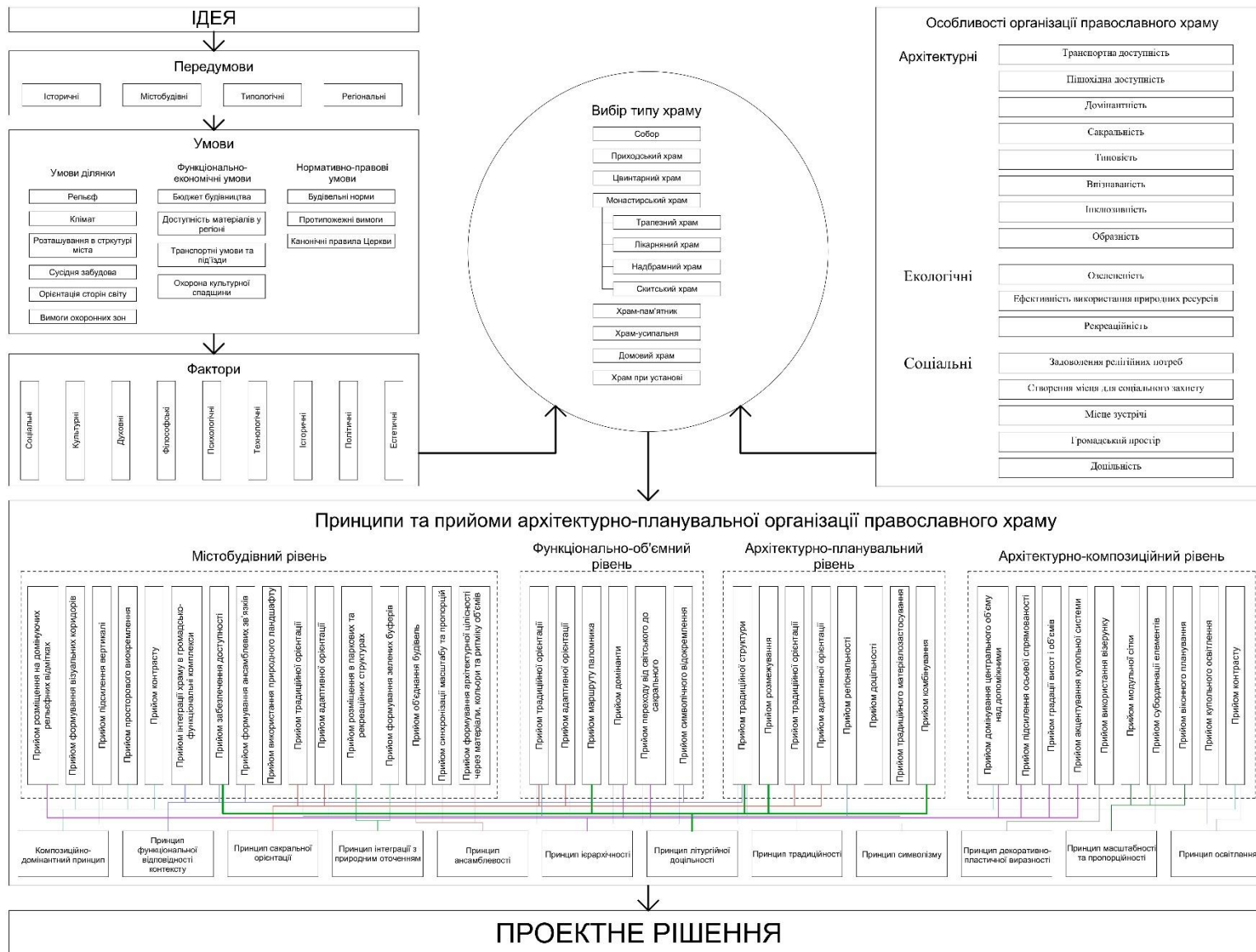

Рисунок 3.1 – Універсальна логічна модель

Практичні рекомендації впровадження принципів та прийомів АПО православного храму в проектну частину

Проектне рішення християнського храму східного обряду має відповідати функціональним, містобудівним, архітектурним та соціальним потребам. Важливо враховувати можливі зміни в кожній складовій, що впливає на православний храм.

До особливостей православного храму належать:

- Домінантне розташування. Зазвичай православні храми мають акцентну архітектуру в порівнянні з оточенням (як природним, так і штучним). Це підкреслює символічну значимість сакрального простору.

- Доступність. Розташування православних храмів слід передбачати в межах 15-ти хвилинної пішохідної доступності, поблизу житлових масивів. Транспортна доступність має на увазі близькість до зупинок громадського транспорту.

- Архітектурне рішення. Як і доміантне розташування, архітектурний образ православного храму має відображати соціальний і культурний рівень населення. Не рідко архітектурне рішення може вплинути на прихід нових людей до храму.

- Соціальне значення. Храм може бути місцем збору і подальшою роздачою продуктів харчування, засобів гігієни, одяжі людям, які цього потребують. Крім того, храм є місцем втіхи для людей, які перебувають в скрутних моральних становищах. Часто храм є орієнтиром для місця зустрічі.

- Рекреаційне значення. Організація території храму виступає додатковим рекреаційним місцем для певного району міста чи селища.

Висновки до розділу 3

Було систематизовано та узагальнено основні принципи і прийоми архітектурно-планувальної організації сучасних православних храмів, які

формується на перетині традицій, богословських вимог, історично усталених типологічних моделей і сучасних містобудівних і соціальних вимог. Аналіз, який було проведено, дозволяє розглядати православний храм не лише як одну сакральну споруду, а як складний комплекс який несе в собі багато різних функцій, крім того інтегрований у структуру населеного пункту та життя громади.

Було встановлено, що містобудівна організація православного храму ґрунтується на принципах композиційної домінантності, сакральної орієнтації, функціональної відповідності контексту, інтеграції з природним оточенням та ансамблевості. Виразна роль храму в міському або сільському середовищі забезпечується завдяки реалізації цих принципів. Формування просторової ієрархії та гармонійний зв'язок храму з довкіллям також досягається завдяки дотримуванню цих принципів. В такому випадку храм виступає духовним і композиційним центром, навколо якого вибудовується структура громадського простору.

Визначальне значення принципів сакральної орієнтації та орієнтації просторової структури доведено у межах функціонально-об'ємної організації. Вони формують логіку пересування вірян на території храмового комплексу, поетапний перехід від світського до сакрального простору та чітке зонування території храмового комплексу. Виділення вхідної, храмової, службової, побутової, просвітницько-шкільної, благодійної, господарської та рекреаційної зон забезпечує функціональну доцільність і адаптивність храмового комплексу до сучасних потреб парафії та громади.

При розгляді особливостей архітектурно-планувального вирішення було встановлено, що основа композиції православного храму є принцип літургійної доцільності та традиційності планувальної структури. Адаптувати храм до конкретної ділянки та масштабів забудови, та зберегти при цьому канонічну орієнтацію, богословську логіку простору та символічний зміст дозволяє типологічне розмаїття форм, схем і просторових рішень.

Поєднання історично перевірених систем із сучасними технологіями і матеріалами є підґрунтям у конструктивно-технічних рішеннях при будівництві сучасних православних храмів. Принцип раціональності матеріалу у поєднанні з традиційністю та сучасністю забезпечують надійність, довговічність, акустичний та естетичний комфорт і можливість реалізації складних просторових форм, не порушуючи духовно-морального характеру споруди.

Образ храму розкривається через архітектурно-художні рішення як цілісна символічна система, де кожен елемент від деталей, освітлення і колористики до загальної композиції має богословське та символічно-образне значення. Емоційно-духовне сприйняття храмового простору формується та підсилюється завдяки виконанням принципів ієрархічності образу, масштабності, освітлення, пропорційності та символізму.

Запропонована універсальна логічна модель є узагальненням отриманих результатів, та несе функцію інструменту для аналізу та проектування православних храмів, вона дозволяє комплексно враховувати містобудівні, конструктивні, функціональні та художні чинники. Практичні рекомендації, що сформульовані у розділі, можуть бути використані в проектній діяльності яка має ціль створити сучасний православний храм, який зможе поєднати традицію, духовний зміст і актуальні соціальні потреби.

РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМУ

4.1. Містобудівне рішення

Православний храм проектується поруч з існуючим тимчасовим храмом Державної ікони Божої Матері, який розташовується на вулиці Генерала Батюка, 13, міста Слов'янська. Ділянка обмежена сусідніми будівлями: будівля гуртожитку Донбаського державного педагогічного університету, торговельна будівля та АЗС. Ділянка розміщується біля колишнього кар'єру, зачиненого понад 40 років (рис.). Рельєф ділянки має перепад висоти близько 6 метрів по осі північний захід – південний схід. Поруч з ділянкою є зупинки громадського транспорту.

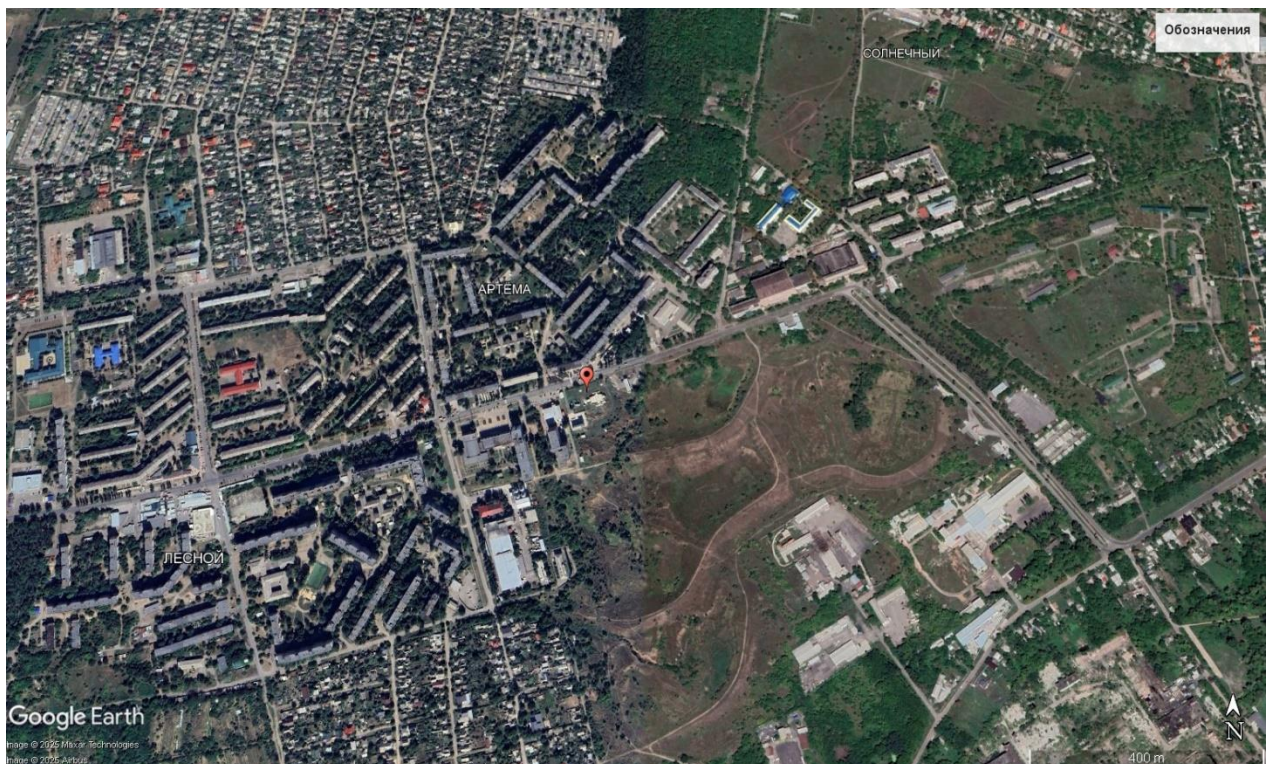
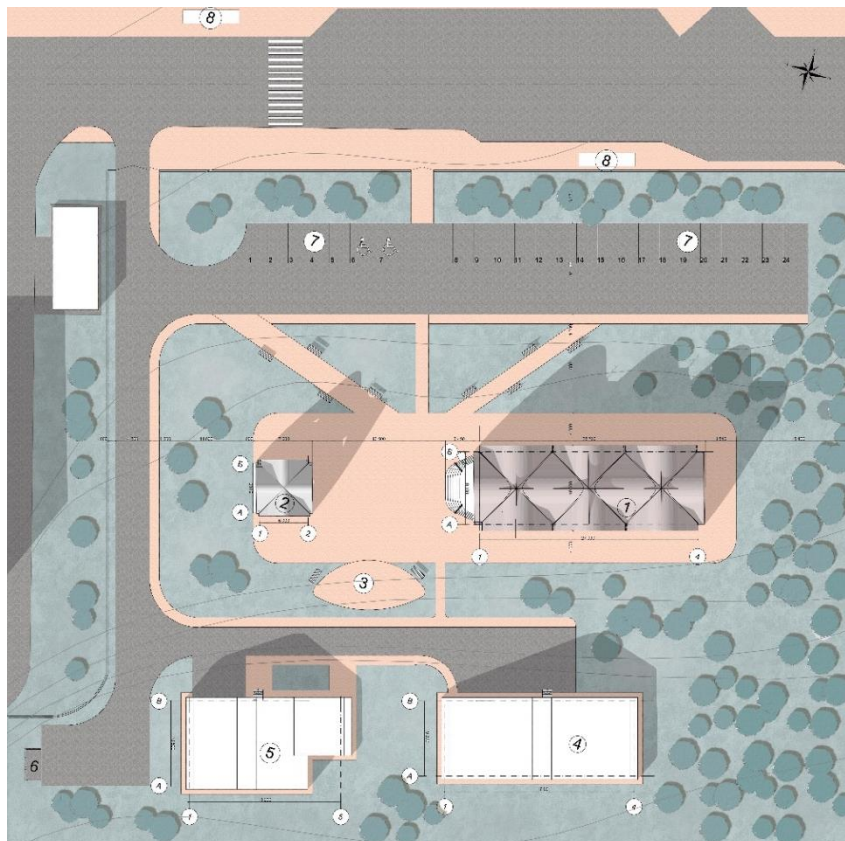

Рисунок 4.1 – Ситуаційна схема

4.2. Функціональне рішення

Площа ділянки складає 0,89 га. В'їзд на ділянку у лівому куту ділянки з північної сторони з вулиці Генерала Батюка. У центральній частині ділянки з північної сторони організовано вхід вірян, що приїжджають на громадському транспорті. Ширина проїзду становить 4300 мм; для забезпечення пожежної безпеки тротуар, що веде від в'їзду на ділянку також становить 4300 мм. Вздовж північної сторони ділянки організовано майданчик для паркування місткістю 24 паркомісця, з яких два – інклюзивні. Центральне місце ділянки займає храм, каплиця з дзвіницею і накопичувальна площа. Навколо храму влаштовано обхід шириною 4000 мм для забезпечення хресного ходу. Поруч з накопичувальною площею розташовується дитячий майданчик. Вздовж південної межі ділянки проектується майданчик для збору сміття та дві господарські будівлі. Площа озеленення становить 0,5 га.

Техніко-економічні показники

1. Площа земельної ділянки – 8 930,66 м²
2. Площа забудови – 851,43 м²
3. Загальна площа – 1 143,74 м²
4. Площа асфальтного покриття – 1 517,85 м²
5. Площа мощення – 1 459,72 м²
6. Площа озеленення – 5 000 м²
7. Кількість паркомісць відвідувачів і персоналу – 22
8. Кількість паркомісць інклюзивних – 2
9. Місткість храму – 100 відвідувачів

Рисунок 4.2 – Генплан: 1) Храм; 2) Дзвіниця; 3) Дитячий майданчик; 4) Господарська будівля; 5) Господарська будівля; 6) Майданчик для збору сміття; 7) Місця паркування; 8) Зупинка громадського транспорту

4.3. Планувальна структура

Храм має форму прямокутника, тридільний, з напівкруглою апсидою. На першому поверсі в межах притвору розташовуються церковна лавка, кімната матері і дитини, господарське приміщення. Через господарське приміщення йдуть сходи на другий поверх. На другому поверху знаходиться клірос. Вівтар храму має дві пономарки, в правій з яких є сходи, що ведуть у підвальне приміщення, до розташовуються різнична, два складських приміщення, електрощитова і хол. Місткість храму – 100 парафіян. (рис. 4.3 - 4.5)

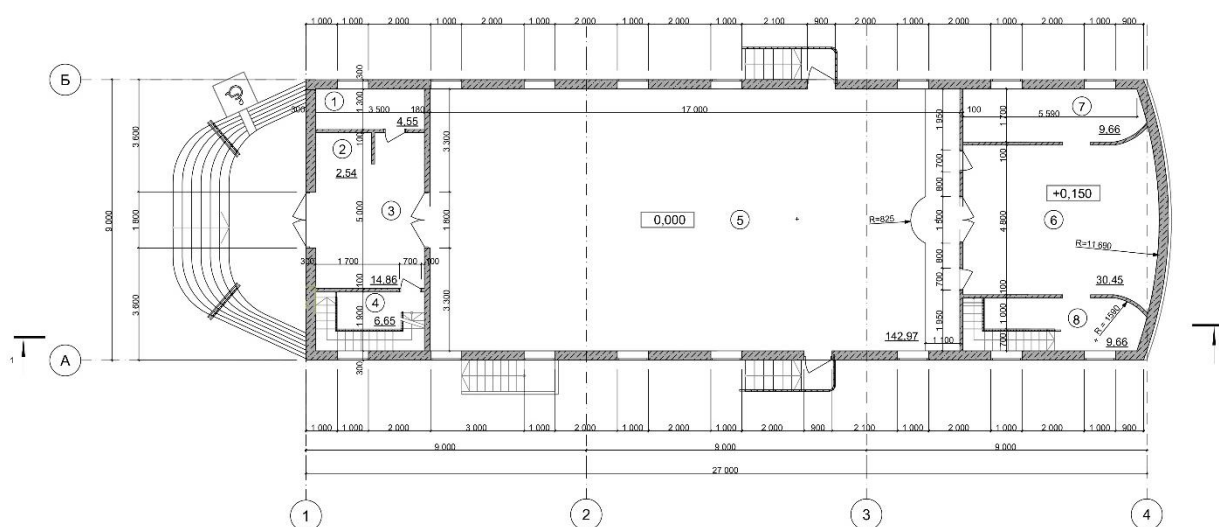

Рисунок 4.3 – План першого поверху

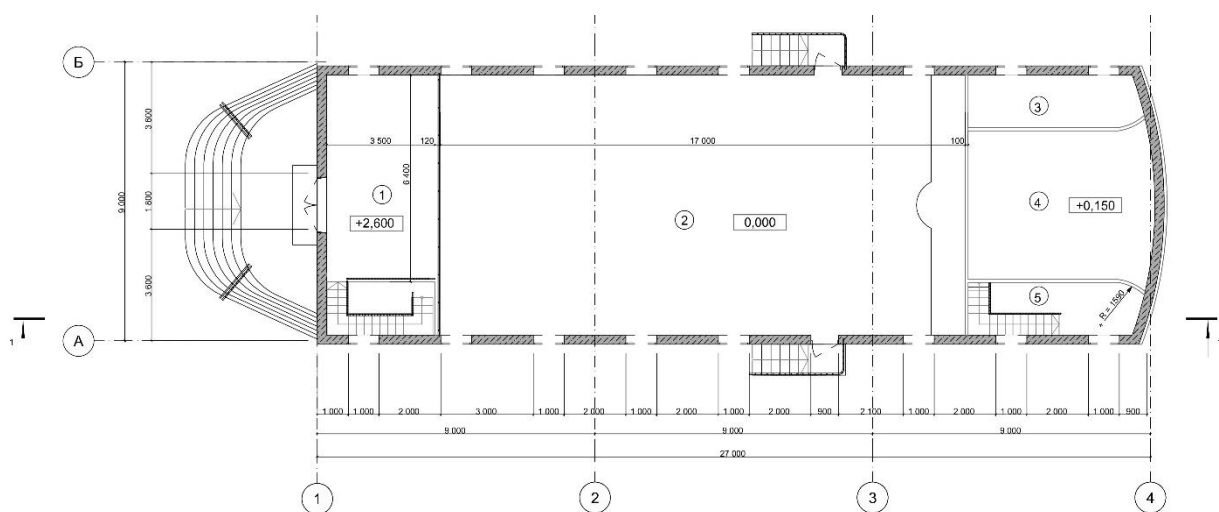

Рисунок 4.4 – План другого поверху

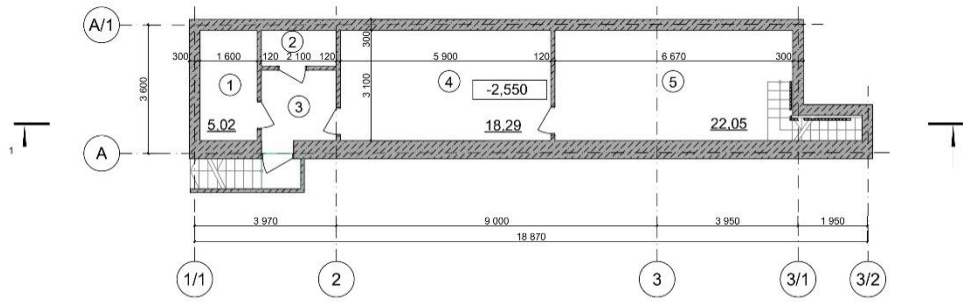

Рисунок 4.5 – План першого поверху

Дзвіниця квадратна в плані. На першому ярусі дзвіниці розташовується каплиця. (рис. 4.6)

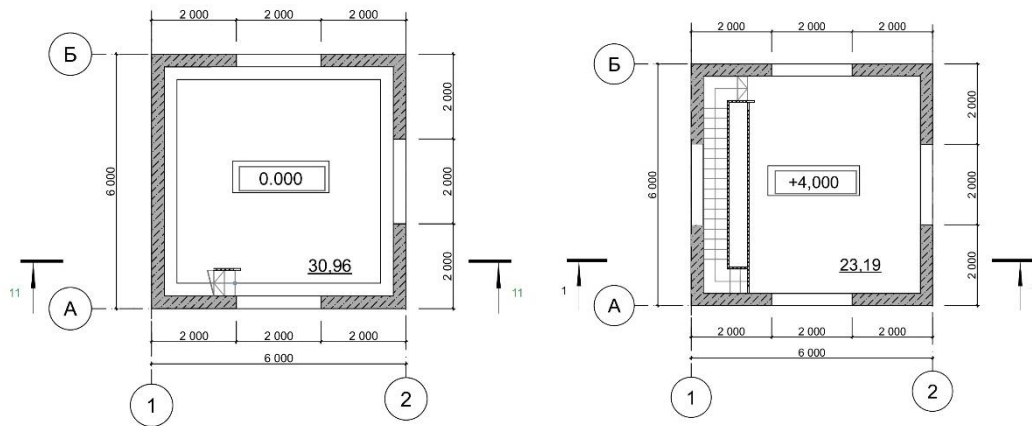

Рисунок 4.6 – План першого поверху

Господарська будівля 1. Вхід в будівлю по центру північного фасаду, навпроти – сходи на другий поверх, ліворуч – церковна лавка, праворуч – гараж та майстерня. На другому поверсі – гостьові кімнати і кімната відпочинку працівників. (рис. 4.7)

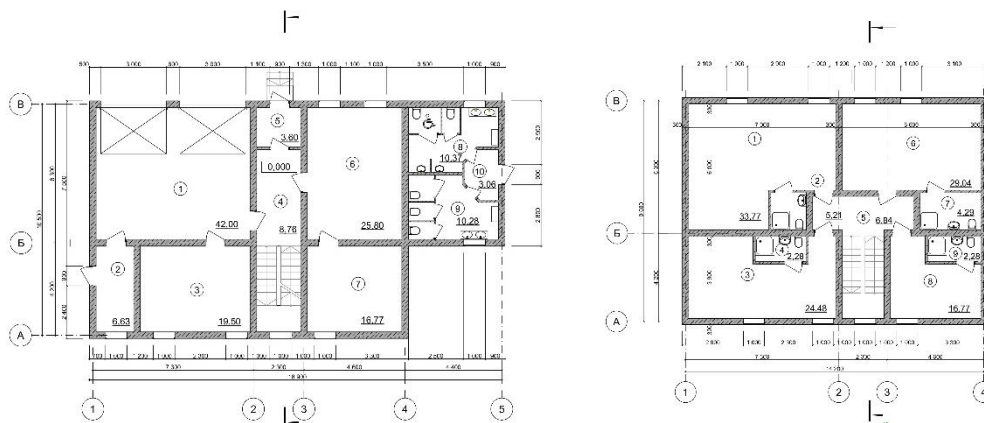

Рисунок 4.7 – План першого і другого поверху

Господарська будівля 2. На першому поверсі розташовуються кухня, трапезна, просфорня, хрестильня. На другому – недільна школа, кабінет та кімнати настоятеля. (рис. 4.8)

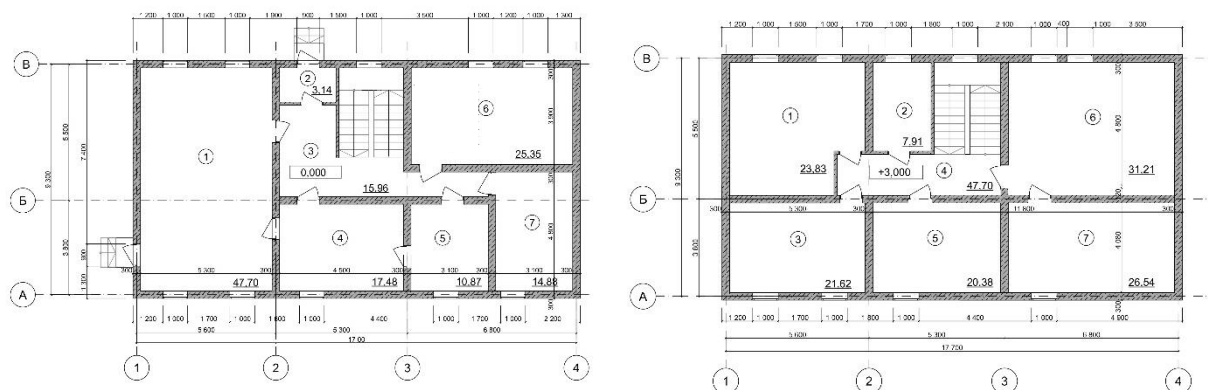

Рисунок 4.8 – План першого і другого поверху

4.4. Конструктивно-технічне рішення

У конструктивно-технічному рішенні храму застосовується оболонкова конструктивна система з використанням пневмоопалубки, яка дозволяє формувати просторові арочні об'єми без складних жорстких опалубних систем. Дана технологія ґрунтується на використанні гнучкої герметичної мембрани, що надувається повітрям і набуває заданої геометричної форми, після чого по її поверхні влаштовується армування та наноситься шар монолітного бетону або торкрет-бетону.

Після набору розрахункової міцності бетонної оболонки пневмоопалубка демонтується або залишається як допоміжний внутрішній шар. У результаті формується монолітна тонкостінна просторово працююча оболонка, яка ефективно сприймає навантаження за рахунок своєї геометрії, працюючи переважно на стиск і мембранні зусилля.

Застосування пневмоопалубочної оболонкової системи у храмобудуванні дозволяє досягти пластичної виразності архітектурної форми, зменшити матеріаломісткість конструкцій, перекривати значні прольоти без

внутрішніх опор та забезпечити єдність конструктивного й образного рішення сакральної споруди.

4.5. Архітектурно-художнє рішення

У проектному рішенні головною особливістю є переосмислення традиційних форм, що поєднується з використанням сучасного конструктивного рішення. Це поєднання дозволяє досягти художньої виразності, при цьому зберігається символічний сенс.

Стіни храму вирішені у формі арок, що звужуються вгорі та переходять у оболонкову конструкцію. Таке пластичне рішення відповідає традиційним принципам архітектури православного храму, де арка та склепіння втілює небесне склепіння.

Внутрішня поверхня оболонкової конструкції екстер'єру використовується як основа для монументального розпису, що створює символічний перехід від матеріального до духовного простору.

Традиційна форма куполів переосмислена і представлена у вигляді грецького хреста в плані, який витягнуто догори в центральній частині, на вершині якого встановлено хрест.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі виконане комплексне дослідження прийомів та принципів архітектурно-планувальної організації сучасного храму східного християнського обряду, це дозволило розкрити закономірності формування храмової архітектури в містобудівному, історичному регіональному, типологічному та сучасному контекстах.

У ході дослідження встановлено, що в архітектурі православного храму поєднуються богословські та канонічні засади, історично сформованих схем та актуальних соціальних та культурних потреб суспільства. Було проаналізовано еволюцію будівництва храмів від ранньохристиянського періоду до сучасності, це дало змогу знайти та простежити сталі типологічні риси християнського храму, та виявити його просторові й образні структури під впливом історичних, технологічних та політичних чинників.

Дослідження містобудівних передумов показало, що храм відіграє важливу роль просторової композиції у формування ієрархії міського середовища, та виступає духовним і соціальним центром громади. Ця роль зберігається і в умовах сучасного міста, але потребує гнучких планувальних рішень, які здатні інтегрувати храмову споруду в щільну міську забудову, рекреаційну зону або нові житлові утворення без втрати символічного значення церковної споруди.

Аналіз типології православних храмів дозволив систематизувати основні види культових споруд християнської традиції та визначити специфіку їх архітектурно-планувальної організації відносно їх функціонального призначення та характеру середовища. Було встановлено, що сучасний храм все частіше стає багатофункціональним комплексом, який поєднує в собі богослужбову, культурну, освітню та соціальну функції.

Вивчення регіональних особливостей будівництва храмів в Україні підтвердило значну роль місцевих архітектурних традицій у формуванні

об'ємно-просторових і художніх рішень при будівництві православних храмів. Водночас з цим сучасна практика будівництва храмів демонструє тенденцію спрямовану на узагальнення форм і переосмислення традиційної образності з використанням новітніх технологій, матеріалів та конструктивних систем.

Аналізуючи вітчизняний та зарубіжний досвід проектування визначено сучасні тенденції в архітектурному плануванні православних храмів, серед яких виділяються: прагнення до просторової відкритості інтер'єру, активне використання природного світла, застосування каркасних і оболонкових конструкцій, поєднання сучасних архітектурних прийомів з традиційною символікою. Виявлено, що найбільш перспективний напрямок не пряме відтворення історичних зразків, а творче переосмислення їх спадщини з урахуванням сучасних умов.

У результаті дослідження було сформульовано систему принципів і прийомів які використовуються у архітектурно-планувальній організації сучасних православних храмів, що охоплюють функціонально-планувальний, містобудівний, архітектурно-художній та конструктивно-технічний рівні. На їх основі було розроблено універсальну логічну модель організації християнського храму східного обряду, яка може стати методичною основою у проектній практиці.

Практична цінність роботи полягає в тому, що висновки і рекомендації отриманні при проведенні досліджень можуть бути застосовані під час проектування православних храмів у різних містобудівних умовах, а також у процесі вдосконалення нормативно-методичної бази храмового будівництва. Підходи що запропоновано сприяють гармонійному поєднанню духовної традиції з вимогами сучасної архітектури та потребами громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cavarinos, C. Orthodox Tradition and Modernism [Електронний ресурс] / С. Cavarinos; пер. з грецької Р. G. Barker. — Etna, CA: Center for Traditionalist Orthodox Studies, 1992. — 40 с. — Режим доступу: <https://isidore.co/misc/Res%20pro%20Deo/Modernism/Orthodox%20Tradition%20%26%20Modernism%20%28Constatine%20Cavarnos%29.pdf> (дата звернення:)
2. Kamages, C. J. Building an Architecture of True Orthodox Vision: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Christ J. Kamages. — Режим доступу: https://www.academia.edu/10502592/Building_an_Architecture_of_True_Orthodox_Vision_Past_Present_and_Future (дата звернення:)
3. Manic, B., Niković, A., Maric, I. Relationship between traditional and contemporary elements in the architecture of Orthodox churches at the turn of the millennium [Електронний ресурс] / B. Manic, A. Niković, I. Maric // *Facta Universitatis – Series: Architecture and Civil Engineering*. – 2015. – Vol. 13, № 3. – P. 283–300. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/294874582_Relationship_Between_Traditional_and_Contemporary_Elements_in_the_Architecture_of_Orthodox_Churches_at_the_Turn_of_the_Millennium (дата звернення:)
4. Vasilenko, V. I., Pallotta, V. I., Vasilenko, P. G. Socio-Cultural Aspect of Design and Construction of Modern Orthodox Churches [Електронний ресурс] / V. I. Vasilenko, V. I. Pallotta, P. G. Vasilenko // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. — 2021. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/350298480_Socio-Cultural_Aspect_of_Design_and_Construction_of_Modern_Orthodox_Churche (дата звернення:)
5. Асєєв, Ю. С., Вечерський, В. В., Годованюк, О. М. та ін. Історія української архітектури / за ред. В. І. Тимофієнка. — Київ : Техніка, 2003. — 472 с., іл.
6. Ахаїмова, А. О., Подолинний, С. І., Болдирєва, О. Г., Галаницька, А. А. Особливості сучасного досвіду проектування та будівництва культових

об'єктів православного обряду Дніпропетровщини [Електронний ресурс] / А. О. Ахаїмова, С. І. Подолинний, О. Г. Болдирєва, А. А. Галаницька // Український журнал будівництва та архітектури. – 2022. – № 3 (009). – С. 7–14. – ISSN 2710-0367 (Print), 2710-0375 (Online). – Режим доступу: <http://uajcea.pgasa.dp.ua/article/view/264055/260257> (дата звернення:)

7. Вечерський В. В. Курс історії архітектури країн Східної Європи. К.: 2007. 270 с.

8. Вечерський В.В. Курс історії архітектури. Методичний посібник з дисципліни «Всесвітня історія архітектури» для студентів мистецтвознавчої спеціалізації вищих навчальних закладів. — К.: Видавництво Інституту проблем сучасного мистецтва, 2006. — 300 с.: іл. (Міністерство культури і туризму України, Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури).

9. Гулько И.Л. Солёный – Тор – Славянск. Материалы для изучения истории города. – К., 2019. 496 с., с илл.

10. Гуцул І.А. Генеза храмової архітектури в контексті християнської доктрини. // Культурологічна думка. К.: 2018. №13. с.50-56.

11. Дунаєвський, Є. Ю. Еволюція архітектури православних храмів і комплексів в період незалежності України [Електронний ресурс]: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) зі спеціальності 191 «Архітектура та містобудування» / Є. Ю. Дунаєвський; наук. керівник О. С. Слепцов. — Одеса: Одеська державна академія будівництва та архітектури МОН України, 2023.— Режим доступу: https://odaba.edu.ua/upload/files/Disertatsiya_Dunaievskogo.pdf (дата звернення:)

12. Дунаєвський Є. Ю. Містобудівні особливості розміщення православних храмів та комплексів в структурі міст та селищ в контексті сучасності [Електронний ресурс] / Є. Ю. Дунаєвський // Містобудування та територіальне планування. – 2025. – Вип. 88. – С. 94 – 111. – Режим доступу: <http://mtp.knuba.edu.ua/article/view/333515/322395> (дата звернення:

Режим доступу: <https://svc.kname.edu.ua/index.php/svc/uk/article/view/200/198>
(дата звернення:)

19. Культові будинки і споруди різних конфесій / Українська Академія архітектури, Український зональний науково-дослідний і проектний інститут цивільного будівництва (ВАТ КиївЗНДІЕП), 2022. 115 с. – (Посібник з проектування)

20. Кюнцлі, Р., Степанюк, А. Проблеми сучасного храмобудівництва: пошуки нової архітектури християнського самовираження [Електронний ресурс] / Р. Кюнцлі, А. Степанюк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — Львів : ЛНАМ, 2016. — Вип. 28. — С. 29–41. — Режим доступу: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/28/29.pdf (дата звернення:)

21. Левшеков С. С. Современные конструктивные решения православных храмов [Електронний ресурс] / С. С. Левшеков. — 2019. — Режим доступу: <https://uniip.ru/wp-content/uploads/2019/08/09-2-2019.pdf> (дата звернення:)

22. Поснов М. Э. История Христианской Церкви. К.: 2007. 614 с.

23. Православные храмы. В трех томах. Том 2. Православные храмы и комплексы: Пособие по проектированию и строительству (к СП 31-103-99).МДС 31-9.2003/АХЦ «Арххрам». - М.: ГУП ЦПП, 2003.

24. Слепцов О.С. Архитектура православного храма: От замысла к воплощению / Украинская академия архитектуры, Киевский национальный университет строительства и архитектуры, Научно-проектное архитектурное бюро ЛІЦЕНЗіАРХ – К.: А+С, 2012. – 552 с., илл.

25. Тарас Я.М. Українська сакральна дерев'яна архітектура: словник-довідник. – Львів: ІН НАНУ , 2006. – 584 с.

26. Цапенко, А. Археологія Лівоборонної України [Електронний ресурс] / А. Цапенко. — 1967. — Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/TsapenkoArkhLU_1967/TsapenkoArkhLU_1967.pdf (дата звернення:).

27. Ципін, В. Каноническое право [Електронний ресурс] / прот. В. Ципін. — Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Vladislav_Tsy-pin/kanonicheskoe-pravo/1_9 (дата звернення:)

28. Шмеман, О. For the Life of the World: Sacraments and Orthodoxy [Електронний ресурс]. — 1973. — Режим доступу: https://christspieces.org/wp-content/uploads/2020/02/schmemann1973_forthelifeoftheworld.pdf (дата звернення:)

29. ДБН Б.2.2-12:2019. Планування та забудова територій. – К.: Мінрегіонбуд України, 2019. – 183 с.

30. 4. ДБН В.1.1.7-2016. «Пожежна безпека об'єктів будівництва». – К.: Держбуд України, 2017. – 35 с.

31. ДБН В.2.2-5:2023 «Захисні споруди цивільного захисту» (проект). – К.: Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, 2023. – 131 с.

32. ДБН В.2.2-9-2009. Громадські будинки та споруди. – К.: Мінрегіонбуд України, 2009. – 47 с.

33. ДБН В.2.2-40:2018. «Інклюзивність будівель і споруд» – К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018. – 70 с.

34. ДБН В.2.3-5:2018. Вулиці та дороги населених пунктів. – К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018. – 61 с.

35. ДБН В.2.3-15:2007 із Зміною №1, Зміною №2 та Зміною №3. Автостоянки і гаражі для легкових автомобілів. – К.: Міністерство розвитку громад та територій України, 2022. – 53 с.

36. Biserica „Nașterea Maicii Domnului” din Suceava [Електронний ресурс]. — Wikipedia (ro.wikipe-dia.org). — Режим доступу: https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserica_Nașterea_Maicii_Domnului_din_Suceava (дата звернення:)

37. Cathedral of the Holy Trinity in Paris [Електронний ресурс]. — All-Andorra.com. — Режим доступу: <https://all-andorra.com/cathedral-of-the-holy-trinity-in-paris/> (дата звернення:)

38. În Cornești ar putea fi construită o biserică după un concept inovativ unic în formă de Carte Sfântă [Електронний ресурс]. — News.Ungheni.org. — 29 черв. 2022. — Режим доступу: <https://news.ungheni.org/in-cornesti-ar-putea-fi-construita-o-biserica-dupa-un-concept-inovativ-unic-in-forma-de-carte-sfanta/> (дата звернення:)

39. Young, M. More Marble Installed on Santiago Calatrava's St. Nicholas Greek Orthodox Church in the Financial District [Електронний ресурс] / Michael Young // New York YIMBY. — 2 трав. 2021. — Режим доступу: <https://newyorkyimby.com/2021/05/more-marble-installed-on-santiago-calatravas-st-nicholas-greek-orthodox-church-in-the-financial-district.html> (дата звернення:)

40. Архангельский собор (Московский Кремль) [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Архангельский_собор_\(Московский_Кремль\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Архангельский_собор_(Московский_Кремль)) (дата звернення:)

41. Архітектура класицизму в Україні: головні риси та вплив на історію [Електронний ресурс] // HLP-Service.com.ua. — Режим доступу: <https://hlp-service.com.ua/news/arhitektura-klasycyzmu-v-ukrayini-golovni-rysy-ta-vplyv-na-istoriyu/> (дата звернення:)

42. Архітектура українського бароко [Електронний ресурс] // Культурна спадщина України. — Режим доступу: <https://sites.google.com/view/magdalinovka/архітектура-українського-бароко> (дата звернення:)

43. Архітектура, яка має ім'я Івана Мазепи [Електронний ресурс] / Ірина Пустиннікова // Локальна історія. — 27 квіт. 2023. — Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/arkhitektura-iaka-maie-imia/> (дата звернення:)

44. Бароко українське (архітектура) [Електронний ресурс]. — ВУЕ (Веб-енциклопедія історії України). — Режим доступу: https://vue.gov.ua/Бароко_українське (дата звернення:)

45. Белкіна, Ю. Катакомбна Церква перших віків християнства. Римські катакомби. Що вони із себе представляли? [Електронний ресурс] / Ю. Белкіна // Храм Іоанна Златоуста (Харків). — 07.11.2020. — Режим доступу: <https://zlatoust-kharkov.church.ua/katakombnaya-cerkov-pervyx-vekov-xristianstva-rimskie-katakomby-hto-oni-iz-sebya-predstavlyali/> (дата звернення:)

46. Dim Dimych. Румія в її минулому і сучасному* [Електронний ресурс] / Dim Dimych // Черногорские расСКАЗКИ (блог). — 25.12.2019. — Режим доступу: https://dd-sha2.blogspot.com/2019/12/blog-post_25.html (дата звернення:)

47. Велика лаврська дзвіниця [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Велика_лаврська_дзвіниця (дата звернення:)

48. Вознесенський жіночий монастир. Церква Вознесіння Господнього (Харківська обл., с. Хорошево) [Електронний ресурс]. — Sobory.ru. — Режим доступу: <https://sobory.ru/photo/55970> (дата звернення:)

49. Духовний форпост України: у Харкові зводять храм для військових із металу і скла [Електронний ресурс] // 2day.kh.ua. — Режим доступу: <https://2day.kh.ua/ru/kharkow/dukhovnyy-forpost-ukrainy-v-kharkove-vozvodyat-khram-dlya-voennykh-iz-metalla-i-stekla> (дата звернення:)

50. Етнокультурні регіони України [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Етнокультурні_регіони_України (дата звернення:)

51. Івашко, Ю. Стиль бароко в архітектурі українських церков [Електронний ресурс] / Ю. Івашко // Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ.ua). — Режим доступу: https://risu.ua/stil-baroko-v-arhitekturi-ukrajinskih-cerkov_n40036 (дата звернення:)

52. Історія Соборної площі Слов'янська [Електронний ресурс] / Д. Шемеліна // 6262.com.ua. — 19 квіт. 2016. — Режим доступу: <https://www.6262.com.ua/news/1195682/istoria-sobornoj-plosadi-slavanska> (дата звернення:)

53. Катакомби Домітилли [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://triv.info/Катакомбы-Домитиллы/> (дата звернення:)

54. Класицизм (архітектура) [Електронний ресурс]. — ВУЕ (Веб-енциклопедія історії України). — Режим доступу: [https://vue.gov.ua/Класицизм_\(архітектура\)](https://vue.gov.ua/Класицизм_(архітектура)) (дата звернення:)

55. Комплекс об'єктів культового призначення святого Апостола Андрія Первозванного [Електронний ресурс]. — UBC-UA.info. — Режим доступу: <https://www.ubc-ua.info/projects-13/комплекс-об'єктів-культового-призначення-святого-апостола-андрія-первозванного/> (дата звернення:)

56. Покровська церква (Церква Покрови Пресвятої Богородиці, м. Суми) [Електронний ресурс]. — Turpravda.com. — Режим доступу: https://www.turpravda.com/places/ua/sumy/Покровская_церков-s7612/ (дата звернення:)

57. П'ять нових київських храмів з цікавою архітектурою [Електронний ресурс]. — UA.News. — 13.02.2025. — Режим доступу: <https://ua.news/ru/capital/p-yat-novih-kiyivskih-hramiv-z-tsikavoyu-arhitekturoyu> (дата звернення:)

58. П'ятницька церква (Чернігів) [Електронний ресурс]. — OldChernihiv.com. — Режим доступу: <https://oldchernihiv.com/pyatnitska-tserkva/> (дата звернення:)

59. Римські катакомби [Електронний ресурс]. — Ermakvagus.com. — Режим доступу: <https://ermakvagus.com/Europe/Italy/rome/catacombs-rus.html> (дата звернення:)

60. Санта-Марія-дель-Фйоре [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Санта-Мария-дель-Фьоре> (дата звернення:)
61. Свято-Николаевский Приморский храм в г. Одесса [Електронний ресурс]. — Shukach.com. — Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/34398> (дата звернення:)
62. Свято-Троїцький собор Почаївської лаври [Електронний ресурс]. — PravLife.org. — Режим доступу: <https://pravlife.org/ru/content/svyato-troickiy-sobor-rochaevskoy-lavry> (дата звернення:)
63. Славянский Державный храм [Електронний ресурс]. — Стаття з енциклопедії Древо. — Режим доступу: <https://drevo-info.ru/articles/27287.html> (дата звернення:)
64. Славянск. Церковь Сошествия Святого Духа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://sobory.ru/article/?object=20054> (дата звернення:)
65. Слов'янськ. Церква Серафима Саровського [Електронний ресурс]. — Опис православного храму у м. Слов'янськ, Донецька обл. — Режим доступу: <https://ruskontur.com/slavyansk-czerkov-serafima-sarovskogo/> (дата звернення:)
66. Славянский Александрo-Невский собор [Електронний ресурс]. — Стаття із енциклопедії Древо. — Режим доступу: <https://drevo-info.ru/articles/27013.html> (дата звернення:)
67. Собор Святого Петра [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Собор_Святого_Петра (дата звернення:)
68. Софійський собор (Константинополь) [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Софійський_собор_\(Константинополь\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Софійський_собор_(Константинополь)) (дата звернення:)

69. Софійський собор (Київ) [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Софійський_собор_\(Київ\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Софійський_собор_(Київ)) (дата звернення:)

70. Спасо-Преображенський собор (Чернігів) [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Спасо-Преображенський_собор_\(Чернігів\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Спасо-Преображенський_собор_(Чернігів)) (дата звернення:)

71. Туристичними стежками Новопсковського району. Осинове [Електронний ресурс]. — Історико-краєзнавчий портал Новопсковщина. — Режим доступу: <https://yhp9.narod.ru/Osynove.html> (дата звернення:)

72. Україна, Харківська область, Хорошево. Церква Вознесення Господнього (вознесенський жіночий монастир) [Електронний ресурс]. — Sobory.ru (архівна фотографія храму 1910-х рр.). — Режим доступу: <https://sobory.ru/photo/455559> (дата звернення:)

73. Українська церква на Донбасі: як в Слов'янську будують перший храм ПЦУ [Електронний ресурс] / Д. Литовченко // Slavinfo.dn.ua. — 02.04.2021. — Режим доступу: <https://slavinfo.dn.ua/novosti/novosti-slavyanska/ukrainskaya-tserkov-na-donbasse-kak-v-slavyanske-stroyat-pervuj-khram-ptsu> (дата звернення:)

74. Філарет (Гумілевський) Історико-статистичне описання Харківської єпархії [Електронний ресурс]: частина 5 / святитель Філарет (Гумілевський). — Харків : Університетська типографія, 1859 (оригінальне видання) / електронна копія доступна на Азбука віри. — Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Filaret_Chernigovskij/istoriko-statisticheskoe-opisanie-harkovskoj-eparhii/5_4_1 (дата звернення:)

75. Харків. Церква Миколи Чудотворця (стара) [Електронний ресурс]. — Онлайн-довідка Русский Контур. — Режим доступу: <https://ruskontur.com/harkov-czerkov-nikolaya-chudotvorcza-staraya/> (дата звернення:)

76. Хорошевський Вознесенський жіночий монастир [Електронний ресурс]. — Православний Донбас. Луганщина. — Режим доступу: <https://pravdonbass.com/ru/node/1063> (дата звернення:)

77. Храм Жін-мироносиць (м. Харків) [Електронний ресурс]. — Find-Way.com.ua. — Режим доступу: <https://find-way.com.ua/ru/oblasti/kharkovskaya/kharkov/khram-zhen-myronosyts-kharkov> (дата звернення:)

78. Храм Новомучеників у Слов'янську [Електронний ресурс]. — Опис культової споруди у м. Слов'янськ, Україна. — Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/18895> (дата звернення:)

79. Храм Святого Сімейства [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Храм_Святого_Сімейства (дата звернення:)

80. Храм Святомученика Георгія у Львові [Електронний ресурс]. — Karpaty.rocks. — Режим доступу: <https://karpaty.rocks/hram-svyatomuchenyka-georgiya-lviv> (дата звернення:)

81. Храм Рождества Христова на Оболони [Електронний ресурс]. — Вікіпедія (рос.). — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Храм_Рождества_Христова_на_Оболони (дата звернення:)

82. Церква Вознесіння (Коломенське) [Електронний ресурс]. — Вікіпедія. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Вознесіння_\(Коломенське\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Церква_Вознесіння_(Коломенське)) (дата звернення:)

83. Церква у Львові (Church in Lviv) [Електронний ресурс] / проєкт від Sergii Hnatiuk // Behance. — Режим доступу: <https://www.behance.net/gallery/148561561/CHURCH-IN-LVIV> (дата звернення:)

84. Церква Софії у Золочеві [Електронний ресурс]. — SacredArtLviv.org.ua. — Режим доступу: <https://sacredartlviv.org.ua/tserkva/zolochiv-sofiji.html> (дата звернення:)

85. Церква Святого Пророка Іллі (УГКЦ) у Трускавці [Електронний ресурс]. — Karpaty.rocks. — Режим доступу: <https://karpaty.rocks/cerkva-svyatogo-proroka-illi-ugkc-truskavec> (дата звернення:)

86. Церква Святої Великомучениці Катерини (с. Войводино, Закарпатська обл.) [Електронний ресурс]. — Rizak.com.ua. — Режим доступу: <https://rizak.com.ua/project/czerkva-svyatoyi-velykomuchenyczi-yekaterynu-voyevodyno-zakarpataska-obl/> (дата звернення:)

87. Яким буде православний храм, який уперше за багато років збудують у Львові [Електронний ресурс] // UrbisAir.com.ua. — 22.06.2025. — Режим доступу: <https://urbisair.com.ua/news/yakym-bude-pravoslavnyy-khram-iakyy-upershe-za-bahato-rokiv-zbuduiut-u-lvovi/> (дата звернення:)

Короткий термінологічний словник

- Ансамбль - група будівель, об'єднана художньо, функціонально чи історично, яка також може містити елементи природного ландшафту. Побудова ансамблю може підпорядковуватися художнім принципам, властивим періоду його виникнення, бути визначено поглядами архітекторів чи замовників, і навіть історією його виникнення.

- Апсида - розташований у східній частині християнського храму вівтарний виступ, напівкруглий, гранований або прямокутний у плані, перекритий конхою або зімкнутим напівзводом.

- Арка - криволінійне перекриття отвору у стіні чи простору між двома опорами.

- Базилика - витягнута, прямокутна в плані будівля, розділена всередині поздовжніми рядами колон або стовпів на кілька (переважно непарну кількість) частин (нефів), що мають самостійні перекриття.

- Барабан – вінчаюча частина будівлі, зазвичай циліндричної або багатогранної форми, що має купольне перекриття (з вікнами - світловий барабан).

- Вівтар – жертовник, а також найважливіша частина християнського храму. Спочатку - місце для жертвопринесення на відкритому повітрі.

- Вітрила - елементи купольної конструкції, що забезпечують перехід від квадратного у плані підкупольного простору до кола купола або його барабана. Вітрило має форму трикутника, вершина якого звернена вниз і заповнює простір між підпружними арками, що з'єднують сусідні стовпи підкупольного квадрата.

- Восьмерик – восьмикутна у плані споруда або частина споруди, нерідко на чотирикутній підставі – восьмерик на четверику (з вікнами – світловий восьмерик).

- Галерея – 1) довге крите світле приміщення, в якому одну з поздовжніх стін замінюють колони, стовпи або балюстрада, що примикає до стіни будівлі. 2) подовжена зала з суцільним рядом великих вікон на одній із поздовжніх стін.

- Глава – зовнішнє декоративне завершення на барабанах купольних церков.

- Декор – 1) Сукупність засобів та прийомів в архітектурі, що сприяють розкриттю її ідейно-художнього змісту. 2) Система прикрас споруди (фасаду, інтер'єру).

- Дзвіниця – споруда при церкві для підвішування дзвонів, іноді в кілька ярусів.

- Екстер'єр - зовнішній вигляд будівлі

- Іконостас – стіна, складена з кількох ярусів ікон, які розміщуються на горизонтально покладених дерев'яних брусах; відокремлює внутрішнє приміщення храму від вівтаря.

- Інтер'єр - внутрішній простір приміщення.

- Капела — невелика християнська культова споруда без вівтаря.

- Катакомби – природні або штучні підземелля, що складаються з вузьких галерей, коридорів та невеликих приміщень.

- Кафедра – у християнській церкві піднесення, з якого вимовляються проповіді.

- Колона – архітектурно оброблена, кругла у поперечному перерізі вертикальна опора.

- Колонада – ряд або ряди колон, об'єднаних горизонтальним перекриттям.

- Конха - напівкупол, який служить для перекриття напівкруглих (або багатограних) у плані частин будівлі (екседр, апсид, ніш).

- Крипта - у Стародавньому Римі - склепінчасте підземне приміщення; у західноєвропейській середньовічній архітектурі – каплиця під вівтарною частиною храму для почесних поховань.

- Купол – конструкція покриттів (або покриття будинків і споруд), що має форму, близьку до півсфери. Купольні конструкції дозволяють перекрити значні простори без додаткових проміжних опор.
- Монастир - громади ченців (чоловічі монастирі) або черниць (жіночі монастирі), які приймають єдині правила життя (статут).
- Нава - витягнуте приміщення, частина інтер'єру (зазвичай у будинках типу базиліки), обмежене з одного або з обох поздовжніх боків поруч колон або стовпів.
- Нервюра - арка з тесаного клинчастого каміння, що зміцнює ребра склепіння; те саме, що гурт. Система нервюр (переважно в архітектурі готики) утворює каркас, що полегшує кладку склепіння.
- Портал – декоративно оформлений вхід до будівлі. Перспективний портал - обрамлення входу у вигляді ряду уступів, що йдуть в глибину стіни.
- Престол – нерухомий чотирикутний стіл у центрі вівтаря, покритий тканинами з релігійною символікою; на ньому знаходиться Євангеліє з напрестольними хрестами і дарохоронниця.
- Притвор – вхідна прибудова до церковної будівлі.
- Різниця - у християнських храмах приміщення для зберігання риз (одягання священика при богослужінні) та церковного начиння.
- Ротонда – кругла споруда завершена куполом.
- Склепіння - просторова конструкція, перекриття або покриття споруд, що мають геометричну форму, утворену опуклою криволінійною поверхнею.
- Солея - невелике піднесення підлоги перед вівтарною частиною церкви чи іконостасом у православному храмі.
- Тетраконх - у ранньохристиянському та середньовічному зодчестві тип центричного храму з чотирипелюстковим планом: до квадратного внутрішнього підкупольного приміщення примикають чотири напівциркульні в плані апсиди.

- Трансепт - у європейській церковній архітектурі поперечний неф або кілька нефів у базилікальних або хрестоподібних у плані будинках.
- Фасад-зовнішня сторона будівлі або споруди.
- Фронтон - завершення (зазвичай трикутне, рідше - лучкове) фасаду будівлі, портика, колонади, обмежене двома схилами з боків та карнизом біля основи.
- Четверик - у кам'яній та дерев'яній архітектурі чотирикутна у плані споруда або складова частина композицій шатрових та ярусних храмів, у тому числі у поєднанні з восьмигранною частиною (вісімок на четверику).
- Шатрове покриття - завершення центричних будівель (храмів, дзвонів, веж, ганків) у вигляді високої чотиригранної, восьмигранної або багатогранної піраміди.